BALTI SAATUS

Kolmas osa : 1939-1946

Algus eksiilis

Pärast rahulikku merereisi laeval "Steuben" maabusid 3000 reisijat Gotenhafenis (praegu Gdynia Poolas), kus neid pidulikult tervitasid ühe pruunsärklaste üksuse orkestri helid ja teise, Hitlerjugendi orkestri omad, kes lisaks lehvitasid veel lippe. Pärast mõningaid tervitussõnu ja saksa riigihümni mängimist, millele järgnes Horst Wesseli laul, serveeriti uustulnukatele söök suures sadama laohoones. Siis pandi nad mitmetele rongidele, mis sõitsid erinevatesse paikadesse Pommernis ja Ida-Preisimaal, kus neid pidi majutatama kohalikesse peredesse.

Saša ja tema perekond saadeti Zachanisse (praegu Suchań Poolas), mis on väike linn Pommernis mitte kaugel Stettinist (praegu Szczecin), 21 km idasse Stargardist (praegu Starogard Szczecinski), kus neid majutati ehitusettevõtja majja. Neile anti kaks väikest kütmata pööningutuba, otse maja soojustamata katuse all. Nad veetsid peaaegu kolm kuud nendes tingimustes 1939-1940.aasta karmis talves. Õnnelikul kombel lubati neid peremeeste ära olles hästiköetud eluruumi ja kööki

Ühel päeval pärast 1939.a. jõule läks Saša armee isikkoosseisu keskametisse (*Heerespersonalamt*) Berliinis, et lahendada tema kui ohvitseri Wehrmachti astumise probleem. Talle kinnitati, et vastavalt Führeri korraldusele saab ta armeesse astuda kolonelleitnandi auastmega.

1940.a. veebruari alguses pidid Saša ja tema pere minema piirkonnalinna Stargardi, et saada oma naturalisatsioonidokumendid kui Saksa Reichi kodanikud. Mõned päevad hiljem viidi neid Poznanisse (praegu Poznań), mida kasutati selleks, et sorteerida välja endisi Balti riikide kodanikke, enne kui neid määratakse erinevatesse linnadesse provintsides. Saša vaidles vastu, et ta peaks jääma Poznanisse, et oodata oma tulevast Wehrmacht'i astumist. Talle ei lubatud midagi, kuid tema ja ta pere majutati ühe kooli ühisruumidesse, mehed ja naised eraldi. Raskem kui mugavuse puudus oli taluda valvurite pidevat mõnitamist, kes hüüdsid neile käsklusi nagu lihtsatele nekrutitele. Õnneks pidid nad selles laagris veetma vaid kaks nädalat, kuna neile pakuti peavarju Saša õe Meta juures, kes oli saabunud Poznanisse mõned nädalad varem ja otsekohe nimetatud koolis õpetajaks, mille juurde kuulus ka majutus. 1940.a. märtsi lõpus sai Saša *Generalkommando Poznan'i* kirjaliku käsu esitleda end jalaväe reservpataljonis N° 1 Königsbergis (praegu Kaliningrad, Vene Föderatsioon). Enne lahkumist

läks ta selle hindamatu dokumendiga kontorisse, mis vastutas uustulnukate majutuse eest ja nõudis oma perekonnale korterit, mis vastaks tema auastmele.

Königsbergis määrati Saša alguses jalaväe reservpataljoni N° 301, kus talle anti tema esimene preisi munder. Pataljonikomandör kolonelleitnant von Gröling võttis teda väga sõbralikult vastu ja aitas tal tutvuda preisi sõjaväeteenistuse korralduseprotseduuridega. Saša õppis hoolikalt teenistusreegleid ja kohandus kergesti oma uue positsiooniga. Ta oli õnnelik võimaluse üle jälle ratsutada ja seal olid head hobused. Ta ratsutas regulaarselt harjutusplatsile väljaspool linna, kus õppused toimusid.

Mais ja juulis saadeti ta Königsbrücki 25 km Dresdenist põhjapool, et osa võtta õppustest ette valmistamaks teenistusse kutsutud ohvitsere pataljoni komandöriks. Saša oli nüüd üsna tuttav Saksa armee praktikaga ja tema tööd kiitis treeningu eest vastutav kindral. Saksa kampaania alguses Prantsusmaa vastu lõpetati treeningperiood ja kindral saadeti diviisi komandörina Prantsusmaale.

Teel tagasi Königsbergi lubati Sašal veeta mõned päevad Poznanis. Tänu Metale ja tema visadusele oli Elena saanud mugava ja ruumika korteri, mis vastas Saša auastmele. Pere oli suurenenud ühe lapse võrra, sest Sabine poolvenna Roderichi ema oli surnud ja isa andis ta Elena hoolde. Õnneks lubasid asjaolud Elenal kasutada poola teenrite abi, kelleks olid suurepärane kokk, lapsehoidja ja tüdruk koristamiseks ja pesu hooldamiseks.

Kui ta pöördus tagasi rügementi, nimetati Saša jalaväe reservpataljoni N° 301 komandöriks, sest selle komandör von G. saadeti kuhugi mujale. Sašale teatati, et ta saab astuda ametlikult Wehrmacht'i kui tegevohvitser pärast kuut kuud reservis ja teist kuut kuud tegevteenistuses. Königsbergi rügement, üks vanimaid Preisi armees, oli väga vanade traditsioonidega, mis ulatusid suure kuurvürsti aega.

1940.a. septembri alguses saadeti rügement Theresienstadt'i Boheemias[1] (praegu Terezin Tšehhimaal). Kui ta ratsutas läbi selle piirkonna, siis sai Saša aru, et tšehhid väldivad igasugust kontakti rügemendiga. Nagu Poznani piirkonnas, mida kutsuti Warthegau'ks[22] ja Poola kindralkubermangus, oli ka siin elanikkond jagatud rangelt saksa rahvusest kodanikeks, kellel olid eksklusiivsed õigused omada ja osta maad ja ehitisi, ja Tšehhi kodanikeks, kes olid määratud töötama põllumajanduses ja tööstuses ilma igasuguse lootuseta tõusta ühiskonnas kõrgema hariduse kaudu.

1940.a. novembri teises pooles teatati Sašale äkitselt *Heerespersonalamt'ist* , et teda viiakse üle 3. jalaväe rügementi Riesenburgis Lääne-Preisimaal (praegu Prabuty Poolas) ja

---

1 15. märtsil 1939 tungis Hitler Tšehhoslovakkiasse ja moodustas Böömi-Määri protektoraadi.

2 Warthegau : Saksa Reichi poolt 1939.a. annekteeritud Poola territooriumi lääneosa.

nimetatakse selle rügemendi 3. pataljoni komandöriks. Tal oli kurb lahkuda oma Terezini rügemendist, mis oli formeeritud Ida-Preisimaa meestest, kellega ta sai väga hästi läbi ja läks Riesenburgi, kus ta sai jäise vastuvõtu osaliseks. Ilmselt vaatasid rügemendikomandör kolonel B. ja diviisikomandör kindral Sp. teda kui soovimatut välismaalast ja ei kõhelnud teda alandamast, nii et Saša pidi sellest *Heerespersonalamti* teatama teleksi kaudu. Vastusena teatati talle, et ta on astunud Wehrmacht'i kui tegevohvitser kolonelleitnandi aukraadis pärast ainult seitset ja poolt kuud teenistust reservis.

See otsus garanteeris Sašale materiaalse turvalisuse, võimaluse saada pensioni pärast sõda või Elenale võimaluse saada pensioni kui langeb lahingus. Kuid ikkagi ei päästnud see teda ülemuste ülbusest. Näiteks tema eelkäija hüvastijätupeol tahtis kolonel B. temast narri teha ja nõudis, et ta tantsiks laual vene tantsu, millest Saša keeldus. 1941.a. jaanuari lõpus külmetas Saša oma varbad ja ei saanud panna jalga oma vormisaapaid. Seetõttu ei võtnud ta osa pataljoni ülevaatusest, mis tähistas uute nekrutite treeningu lõppu. Hoolimata arstitõendist mõisteti tema puudumine hukka ja kritiseeriti kui nõrkuse ilmingut.

1941.a. veebruari teises pooles viidi rügement kaheks nädalaks üle paraadväljakule, mis paiknes Ida-Preisimaal. Pärast tagasipöördumist oli Saša üllatunud käsust hakata õpetama vene keelt ohvitseridele ja allohvitseridele. See paistis kinnitavat kuulujutte tulevasest kampaaniast Venemaa vastu. 1941.a. märtsi lõpus liikus rügement itta ja pärast mitmepäevast marssi jõudis Königsbergi lõunapoolsesse eeslinna. Ta jäi sinna kolmeks nädalaks, korraldades lahingmanöövreid. Tema järgmine sihtkoht oli Preisimaal (praegu Bagrationovsk Venemaa Kaliningradi enklaavis), kus drillimine kestis edasi.

1941.a. märtsi alguses informeeris kolonel B. teda, et ta peab otsekohe minema 18. Armee staapi (AOK 18) Königsbergis, kuhu ta viiakse üle vastutavale ametikohale kui Venemaa asjade spetsialist. Saša järeltulija oli juba saabunud rügementi ja järgmisel hommikul pidi auto tagasi minema Königsbergi. Seal selgus, et pole kunagi olnud Venemaa asjade spetsialisti ametikohta, ja samuti polnud mingit muud ametit Sašale. Ilmselt oli ta langenud kolonel B. kavaluse ohvriks, et nii Sašast lahti saada. Kuna keegi ei teadnud, kuidas Sašat Königsbergis rakendada, saadeti ta puhkusele Poznanisse, kus ta veetis kolm väga meeldivat nädalat. Poznanis oli tal võimalus jälgida, kuidas peaaegu iga päev liikusid lõpmatud motoriseeritud kolonnid ida poole ja lugematud rongiešelonid sõjavägedega sõitsid samas suunas. Polnud mingit kahtlust, et kampaania Venemaa vastu oli algamas.

1941.a. juuni esimestel päevadel tuli talle telegram, mis kutsus Saša tagasi AOK'sse Königsberg. Seal sai ta lõpuks seletuse oma nn "üleviimise" kohta: tegelikult polnud see üleviimine, vaid ajutine suunamine tema diviisikomandöri kindral Sp. taotlusel vastavalt

Wehrmacht'i Ülemjuhatuse (*Oberkommando Wehrmacht* või OKW) salajasele käsule soovitades (mitte käskides) eemaldada kõik endised Venemaa kodanikud, aga eriti Vene ohvitserid Ida-armee (Ostheer) lahingväeosadest. Saša esitas otsekohe avalduse tagasi väeossa pöördumiseks. Kuid teda suunati kindralkortermeistri (*Oberquartiermeister* või OQ) juurde vastutama laskemoona, kütuse ja toidumoona varude organiseerimise eest. Ka seal polnud mingit ametikohta Sašale. Ta pidi end esitlema ülemjuhataha kindralkolonel K.-le, kes esitas talle küsimusi Punaarmee kohta. Ilmselt polnud kindral, kelle eesmärk oli vallutada Venemaa Euroopaosa, huvitatud vene elanikkonna toetuse võitmisest.

Niipea kui pealetung Nõukogude Venemaale algas 21/22. juunil 1941.a., OQ võttis Saša endaga igale poole kaasa ja sageli saatis teda üksi rindediviisidega, et selgitada mõningaid topograafilisi probleeme. Kuid Sašal polnud ikka veel mingit spetsiifilist ametit. Nende missioonide kestel oli tal võimalus liikuda Leedus peksa saanud Punaarmee jälgedes ja näha selle jäänuseid. Teed olid täis sadu kahureid koos lafettidega ja sõidukeid arvutu hulga hobuste ja vene sõdurite laipadega nende kõrval. Aeg-ajalt kohtasid saksa väed Punaarmee sõdurite salku, kes vapralt marssisid vangipõlve vastupidises suunas ilma valvuriteta. Mõned neist tõenäoselt põgenesid metsadesse, et moodustada partisanisalku

Mosheiki (Mažeikiai) lähedal Leedu kirdeosas, Läti piiri lähedal avastas Saša kiriku 30 haavatud nõukogude ohvitseriga, kes olid jäetud omaenda hooleks. Nad polnud kolm päeva süüa saanud. Saša rääkis nendega ja sai aru nende vaenulikkusest Stalini ja tema režiimi vastu. Kuna Hitler oli deklareerinud, et ta tahtis võidelda kommunismi ja mitte vene rahva vastu, siis need ohvitserid uskusid teda ja mõtlesid, et kui Hitler ei taha pidada vallutussõda Venemaal, siis vene rahvas on temaga. Saša leidis need deklaratsioonid nii tähtsad olevat, et kirjutas neist rapordi, mille ta viis OQ-le edasiandmiseks. Mõned päevad hiljem tuli armee luureohvitser vestlema OQ-ga ja süüdistas teda Sašale vangide ülekuulamise usaldamises, milleks ta polnud kvalifitseeritud ega kompetentne. Luureohvitser, kes oli veel noor major, pidas venelasi alamateks inimesteks (*Untermenschen*) ja ei rääkinud sõnagi vene keelt. Ta pidi kasutama tõlki ülekuulamiseks. Ta oli veendunud, et Saksa armee saab venelastest jagu ilma nende abita.

Schaulenis (Šiaulai, Leedu) Saša leidis kohaliku juutide haigla, mis oli täis haavatud Punaarmee sõdureid. Nende eest hoolitsesid juudist günekoloog ja üks meespõetaja nii hästi kui suutsid. Haavatud sõdurid polnud peaaegu üldse süüa saanud pärast nende saabumist kuus päeva tagasi. Saša organiseeris nende üleviimise saksa välihaiglasse. Saksa armee liikus nii kiiresti edasi, et polnud võimalik abistada kõiki vaenlase sõdureid ega vange, keda leidus igal pool.

Tagasipöördumine Lätimaale

1941.a. juuli alguses Saša suunati tööle koos armee tagalapiirkonna *Korück* 18 ülemaga, kelle kindralstaap paiknes Bauskas Kuramaal. *Korück* vastutas korra ja julgeoleku eest maaribal, mis paiknes otse võitlevate vägede seljataga, valvates teid, raudteid, sildu ja teisi strateegilisi punkte. Sašale anti väikeseid ja vähehuvitavaid ülesandeid. Väga meeldiv vana Preisi sõjamees kindral Kundt püüdis asjata leida talle rohkem rahuldust pakkuvaid ülesandeid. Siis kutsus ta Sašat endaga kaasa sagedastele ringkäikudele piirkondades, kus poldud veel Saksa sõdurit nähtud. Nii oli Sašal võimalus näha oma isamaad ärkamas ja bolševike võimu ära heitmas. Läti lipud lehvisid kõikides taludes. Naised tervitasid kindralit ja Sašat kui vabastajaid ja mitmed neist nutsid rõõmu pärast. Nad suudlesid vana kindralit, mis ilmselt valmistas talle suurt mõnu.

Järgnedes armee edasitungimisele, jõudis *Korück* Võndu (Cēsis, Lätimaa), siis liikus läbi Ruhja (Rūjiena, Lätimaa), Viljandi kuni Põltsamaale, kuhu jäi mõneks ajaks pidama. Siis saadeti Saša Riiga, et võtta oma juhtimise alla Läti relvastatud rühmad. Need koosnesid ohvitseridest ja sõduritest, kes nõukogude okupatsiooni ajal olid hoidunud küüditamisest, peitudes metsadesse, kus nad said talupoegadelt abi. Neid kutsuti “Rohelisteks”. Enamusel neist olid relvad, kuid nad ei rünnanud punaseid, sest sel ajal oli nende eesmärk ellu jääda, lootes osa võtta tulevasest sõjast Saksamaa ja Venemaa vahel. Need rühmad olid saatnud saksa armeed selle marsil läbi Lätimaa, kuid kui Wehrmacht sisenes Venemaa territooriumile, siis jäid nad oma maale, selleks et kokku koguneda petlikus lootuses moodustada Läti armee Saksa 18. armee tagalas.

Riias läks Saša garnisoni messi, mis töötas nagu vanadel headel aegadel, ja kus oli umbes 300 Läti ohvitseri koosolek, enamik neist Läti mundris. Peaaegu täielikult moodustatud Läti valitsuse liikmed olid samuti kohal ja toimusid veel mõningad vaidlused Läti ministriportfellide pärast. Saša küsis neilt, kas Saksa armee ülemjuhatus (*Armeeoberkommando* või *AOK*), kelle käes nüüd oli kõrgeim võim riigis, on nende plaanidega nõus. Džentlmenid andsid ebarealistlikke vastuseid, kuulutades, et Lätimaa on sõltumatu ja nad arvavad ennast olevat vabad mistahes asju otsustama ilma kellegi käest küsimata jne. Pärast vestlusi mõningate ohvitseridega õnnestus Sašal neile selgeks teha, et midagi ei tohi teha ilma AOK 18 teadmata ja heakskiiduta, vastasel korral lähevad nad tribunali alla. Saša hoiatas neid, et mitte mingisusgust Läti valitsust ei tohi moodustada enne Saksa armee tagasitõmbumist ja võimu andmist tsiviiladministratsioonile. Ta selgitas neile, et mingit välismaist ja sõltumatut sõjaväge ei taluta Wehrmacht’i tagalas.

Mõned päevad hiljem kutsuti Saša umbes 150 km Riiast idas asuvasse Madonasse, kus paiknes AOK 18. Seal sai ta käsu laiali saata kõik Läti ja Eesti relvastatud rühmad ja keelata neil kanda oma mundrit ning kasutada mingit mud lippu peale Saksamaa oma. Riiasse tagasi pöördunult palus Saša end vabastada sellest piinlikust ülesandest, mis lõpuks anti kohalikele komandantuuridele.

Mõni aeg hiljem pandi Saša vastutama vajalike meetmete ülevaatamise eest Leningradis, mis pidi langema peatselt, sest Saksa armee oli juba Leningradi eeslinnades. Kindral K. pidi saama linna sõjaväeliseks komandandiks. Saša leidis, et julgeoleku kindlustamiseks Leningradis oleks läinud vaja poolt armeed linna garnisoniks, kuna tuli kaitsta arvukaid sildu üle Neeva ja harujõgede ning paljusid kanaleid miljoni vaenuliku töölise sabotaažiaktide eest. Lisaks sellele oli vajalik organiseerida toiduvarustus rahvale ja evakueerida kõik mittevajalikud eraisikud, nende hulgas töövõimetud. Kuid kõiki neid hiiglaslikke ülesandeid polnud vaja lahendada, sest linna vallutamise plaanist peatselt loobuti.

Sel ajal suunati Saša Põhjatsooni Majanduslikku Inspektsiooni (*Wi-In Nord*) vastutama okupeeritud ja veel okupeerimata territooriumide kõikide majanduslike ressursside oma valdusse võtmise eest, ekspluateerimist ja haldamist, nagu: tööstus, toormaterjalid, põllumajandus ja metsad, veeteed ning energiaallikad. *Wi-In Nord*, mis alguses paiknes Riias ja siis Viljandis, oli planeeritud haarama enda alla territooriumi Leningradist põhja poolt Moskvat Uurali mägedeni ja liikuma samm-sammult armeegrupi Nord (*Heeresgruppe Nord)* taga. Esialgu polnud neil suurt midagi teha.

Meeskond koosnes põhiliselt tööstus- ja majandusspetsialistidest ning ka tehnikutest. Juhtimine oli ohvitseride käes, kes olid neil aladel asjatundjad ja selleks spetsiaalselt välja õpetatud. Kuna Saša pidi hiljem saama Uurali või Siberi tööstuspiirkonna ülevaatajaks, siis läbis ta õppesessiooni selle hiiglasliku organisatsiooni erinevates harudes. Oktoobris 1941 peatus Saksa armee edasitungimine ja *Wi-In Nord*'i meeskonda vähendati järsult. Paistis olevat kasutu jätta tegevusetuks 1000 spetsialisti ja sama palju assistente (autojuhid, tõlgid, sekretärid jne) määramata ajaks. Enamus neist saadeti tagasi Reichi ja ainult väike üldpersonal jäeti kohale.

Saša anti Wehrmacht'i idapiirkondade komandöri (*Wehrmachtsbefehlshaber Ostland*) käsutusse asukohaga Riias. Kuna talle ei antud mingit ülesannet, siis Saša kasutas oma vaba aega Riias oma 1930-ndatel surnud ema haua külastamiseks, mis asus ilusal Metsakalmistul (Waldfriedhof), aga samuti oma äia ja naiseõe Genia haudade külastamiseks Hagensbergi kalmistul. Ta leidis hauad puutumatutena ja üsna hästi hoitutena. Kuna tal oli tunne, et tal pole järgmist võimalust Riiga tagasi tulla, siis maksis ta mitu aastat ette haudade hoolitsemise

eest. Siis läks ta külla oma onu Augustile, isa nooremale vennale, kes elas oma naisega vaesuses ühes toas oma bolševike poolt eksproprieeritud Sassenhofi majadest. Onu August pidi maksma üüri selle toa eest. Ta jäi maha küüditamisest ainult oma kõrge ea ja invaliidsuse tõttu, sest ta oli peaaegu täiesti pime.

Riias asuva Rosenbergi ministeeriumi administratsioon hoidis ülal bolševike poolt kehtestatud korda, mis puudutas kinnisvara ja maavaldusi. Tal polnud mingeid kavatsusi tagastada endistele maaomanikele nende omandust, mille bolševikud olid riigi kontrolli alla võtnud. Reichi valitsus just asendas nõukogude võimu, et hallata seda omandit.

Oma kahenädalase jõudeoleku ajal kohtas Saša mitmeid oma Läti kamraade, kes olid õnnekombel vältinud areste ja küüditamist. Nende käest kuulis ta oma endiste ülemuste traagilisest saatusest: kõikide aktiivsete kindralite, kindral Hartmanise ja enamuse kindralstaabi ohvitseride, samuti ka rügementide komandöride arestist ja küüditamisest.

Suunamine Minskisse

Tsiviiladministratsiooni "*Reichskommissariat Ostland*" sisseseadmisel vähendati "*Wehrmachtsbefehlhaber Ostland'i*" funktsioone rangelt sõjaliste funktsioonideni, nii et see ei leidnud Saša jaoks sobivat rakendust Riias. Väljapääsuna saadeti Saša Valgevene (praegu Belarus) ülemkomandöri käsutusse Minskis. Ta saabus sinna 31. oktoobril 1941. Komandör võttis Saša vastu suure rahuldustundega ja määras talle vastutuse "*Standortälteste*" eest, so garnisoni auastmelt vanima ohvitseri eest, kes asendas määratud koloneli ja kelle ülesanne oli nüüd muuta tugevdamiseks mõeldud jalaväe rügement rünnakuüksuseks rinde jaoks.

Saša suunati sinna rügementi ja ta sai oma söögi selle meeskonna üldmessis. Nii oli tal võimalus üsna tuttavaks saada baierlastega, sest rügement nagu ka kogu diviis koosnes baierlastest. Lisaks sellele õppis ta garnisoni vanima ohvitseri kohustusi, nagu hoida korda ja distsipliini linnas ning kindlustada olulist valveteenistust. Minsk, ainuke suurlinn Valgevenes, piirkonnas, mis on kaetud metsade ja soodega, oli tähtis kommunikatsioonikeskus ja samuti ka suur logistikabaas. Kokku paiknes siin rohkem kui sada üksust ja teenistust, kuid summaarselt esindas see ainult väikest osa tegelikke võitlejaid. Saša ülesanne oli seega hiiglasuur.

1941.a. detsembri keskpaigaks saadeti Baieri rügement rindele, kusjuures komandöriks oli kolonel, kes oli nimetatud garnisoni vanimaks ohvitseriks. Saša nimetati siis Minskit käsutavaks ohvitseriks garnisoni vanima ohvitseri kohustustega ja asukohaga linna komandantuuris ("*Stadtkommandantur* Minsk"). Tema käsutuses oli kolm ohvitseri, palgamaksja, välisandarmeeria ja sekretäride meeskond, mis tegi ta töö palju lihtsamaks. Linn

oli täielikult okupeeritud Wehrmacht'i ja Saksa tsiviiladministratsiooni poolt. Vene elanikkond, kes allus Saksa tsiviiladministratsioonile, mis juhtis kõiki linna vene organeid, oli pagendatud ja kompaktselt piiratud eeslinnadesse. Seal puhkes just täpilise soetõve epideemia.

Saša märkas tänavatel Vene vangide meeskondi väikesest linnas paiknevast laagrist, kus oli 800 kuni 1000 meest, kes olid ametis linna korrastamisega või töökodades. Kohkununa nende kõhnade inimeste väljanägemisest, kes vaevalt jalgadel seisid, proovis Saša tagajärjetult parandada nende armetute kujude elutingimusi, kes olid vaevu toidetud ja paigutatud kütmata barakkidesse, kus temperatuur oli – 20 ja – 25 kraadi. Paljud neist surid tähnilisse soetõppe, düsenteeriasse, kopsupõletikku, tuberkuloosi ja kurnatusse. Surnud asendati süstemaatiliselt uute töötajatega suurest vangilaagrist, mis asus 15 km Minskist. Kõik vangilaagrid olid allutatud tsiviiladministratsioonile, mis süstemaatiliselt lükkas tagasi Saša korduvad palved parandada vangide saatust.

Saša oli kohutatud sellest hiiglaslikust inimeste raiskamisest, mis tahtliku poliitikana pidi põhjustama laastavad järeldused Saksa sõduritele, kes langesid hiljem nõukogude vangi. Nad pidi maksma natside kuritegude eest. Vastavalt Rahvusvahelise Punase Risti arvudele, kuuest miljonist Vene sõdurist, kes langesid Saksa armee kätte vangi, ainult kaks miljonit jäid ellu. Vastavalt nõukogude andmetele, kuus miljonit saksa sõdurit langesid vangi Punaarmeele ja ainult 300000 pöördusid tagasi koju.

Uus Valgevene kõrge komandör, kindral von T. võttis ette linna vajadustele vastava Sõduritekodu ("*Soldatenheim*") ehitamise. Tulevane Sõduritekodu juhataja, energiline ja vapper nunn diakoniss Badenist, oli tööde juhataja. Oli kerge saada vajalikke ehitusmaterjale, kuid kvalifitseeritud tööjõu puudus oli terav problem. Minskis, nagu ka kogu Ida-Poola aladel olid kõik meistrid juudid. 1942.a. veebruaris rakendus lõpplahenduse (*Endlösung*) poliitika ka Minskis.

Armee sai mõned kvalifitseeritud töötajad endale getost. Nad pidid igal õhtul pärast päevatööd minema tagasi getosse. Järsku neid enam ei tulnud. Selle eest vastutav SS ignoreeris armee taotlusi saata töölised tagasi, kes olid tõenäoselt vahepeal likvideeritud. Ühel õhtul lukustas diakoniss katusepanijate meeskonna ööseks keldrisse ja vabastas nad alles siis, kui nad olid oma töö lõpetanud. Teisel juhul teatas sillutisepanijate meeskond, et nad ei saa jääda, kuna nende perekonnad saadetakse ära ja nad tahavad nendega kaasa minna. Nii pidi nunn diakoniss nad getosse tagasi saatma. Üks neist tuli järgmisel hommikul tagasi ja teatas, et kõik teised viidi ära koos perekondadega ja nad pole tagasi tulnud. Arvatavasti lasti nad maha. 1941.a. juulist alates umbes 60000 juuti koondati umbes 2 ruutkilomeetri suurusele

alale Minski loodeosas. Minski geto oli arvatavasti suurim seda tüüpi kogumiskoht. Osa sellest väikestest puumajadest koosnevat eeslinna ümbritses okastraat ja kõrge puutara, eraldades seda muust maailmast. Juurdepääs getosse oli kõigile keelatud, kaasa arvatud Wehrmacht'ile. Geto oli allutatud ainult SS võimule ja politseiülem Carl Zennerile[3]. Uued juutide konvoid saabusid pidevalt Reichist ja Poola kindralkubermangust (*General-Gouvernement).* Vastavalt mõningatele kuulujuttudele toimus juutide hukkamine SS'ile kuuluval maa-alal.

Valgevene territooriumit haldas *SS-Generalkommissar* Wilhelm Kube, endine Brandenburgi *Gauleite*r, kes toodi üle korruptsioonijuhtumi pärast, kuid hiljem karistust leevendati, sest ta oli vana võitleja ("*alter Kämpfer*"), so üks Hitleri vanadest relvavendadest. Tsiviiladministratsiooni (*Organisation Todt* ja SS) ülemustele andsid Wehrmacht'i mehed hüüdnime "kuldsed faasanid", kuna nende pruunid mundrid olid rikkaliku kuldse tikandiga.

Kube ja Zenner elasid nagu vürstid vanades väärikates Poola magnaatide häärberites, mis asusid väljaspool linna ja mida valvati kui kindluseid. Pärast oma määramist oli Sašal kord võimalus külastada Kubet. Ta oli hämmastunud vene tüdrukute hulgast, kellest üks oli kaunim kui teine, kes keerlesid selles residentsis. Ta sai teada, et Kubel on kuus tüdrukut isiklikuks teenindamiseks. Üks neist osutus talle saatuslikuks, sest 22. septembril 1943 pani Kube madratsi alla jalaväemiini, mis plahvatas, kui ta voodisse läks. Ta sai surma ja tüdrukul õnnestus põgeneda, võttes endaga valvuritena kaasa kaks metsikut mastifif, keda ta oli taltsutanud. Teda kutsuti Elena Mazanik'iks ja ta ühines partisanidega ning hiljem teda autasustati ja nimetati Nõukogude Liidu kangelaseks. Kube surma eest maksti kätte, enam kui 1000 Minski elanikku tapeti.

Uue "*Soldatenheimi*" ees oli suur istuva ja raamatuga vehkiva Lenini betoonkuju, umbes 3 kuni 4 korda elusuurusest suurem. Kuna Sašat see hiiglane eriti ärritas, siis pani ta ette kuju kõrvaldada. Saamata mingit rahuldavat vastust, otsustas ta selleks kasutada lõhkeainet. Kuid see operatsioon polnud eriti edukas, sest plahvatus rebis vaid raamatu Lenini käest! Hiljem kuulis Saša, et tema järeltulija laskis kaevata sügava augu, millesse tülikas monument maeti.

---

[3] Carl Zenner (1899-1969), *SS* Brigaadifüürer: 12. Juunil 1961 mõistis Koblenzi kohus ta 15 aastaks vangi umbes 6000 juudi – meeste, naiste ja laste - hukkamise pärast Minski getos 1941.a. 7. ja 11. novembri vahel, "selleks et vabastada eluruumi Saksa Reichist tulevatele juutidele" (*um Wohnraum freizumachen für aus dem Deutschen Reich eintreffende Judentransporte*).

Ülendamine ja üleviimine

1942.a. mai alguses teatati Sašale ühel ja samal ajal, et teda ülendati koloneliks ja viidi üle OKH (*Oberkommando des Heeres*) füüreri reservi (OKH *Führerreserve).* Ta saadeti Königsbergi kohaliku *Generalkommando* käsutusse. Enne lahkumist anti talle esimene Saksa autasu, 2. klassi Sõjaliste teenete orden mõõkadega (*Kriegsverdienstorden mit Schwertern 2. Klasse*). Lisaks sellele teatati talle, et ta on nimetatud tugevdusrügemendi komandöriks. Ta lahkus Minskist 15. mail 1942. Königsbergis leidis ta eest paljud rindelt tagasipöördunud oma endised ohvitserid. Nad pühitsesid rõõmsalt oma taaskohtumist.

Siis saadeti Saša Varssavisse, kus kohalik rinnet juhtiv amet (*Frontleitstelle*) näitas talle tema diviisi asukoha. Ta leidis Varssavi olevat vähem purustatud kui ta kartis, välja arvatud need tänavad, mis kunagi olid palistatud juudi käsitöömeistrite poodidega ning piirkonnad raudteejaama ümber ja sildade lähedal. Kõik paistis sama, kui enne sõda. Poola politseinikud kandsid sama mundrit, kuid nende vormimütsidel polnud enam valget kotkast. Ainuke puuduv element oli kaftanites juutide pitoreskne hulk, kes kandsid oma traditsioonilisi kõrvade juurest allarippuvaid lokke ja kes varem tänavaid elustasid. Sel ajal oli neid 400000 inimest, so üks kolmandik Varssavi elanikest. Nüüd olid nad kõik getos luku taga. Saša märkas paljusid saksa mundreid, enamus neist olid "kuldsed faasanid" tsiviiladministratsioonist - OT (*Organisation Todt*) ja SS.

Saša loobus mõttest otsida üles oma endised Poola sõbrad, sest nüüd kandis ta nende vaenlase mundrit. Ta pidi ootama kolm päeva konvoid, mis pidi ta viima oma diviisi Smolenski lähedal. Rongil võttis 48 tundi Smolenskisse jõudmiseks sabotaažiaktide ja miinide olemasolu tõttu. Nende sõidul läbi Poola territooriumi ei juhtunud midagi,, kuid pärast nõukogude piiri ületamist hoiti saksa vägesid pidavas valvelolekus, sest konvoi liikus läbi partisane täis metsade ja soode ala. Kohalejõudmisel märgati kahel vagunil kuulijälgi.

Smolenskis külastas Saša kuulsat katedraali, mille bolševikud olid muutnud viljalaoks, kuid mis just oli tagasi pöördunud jumalateenimise juurde. Smolenskist läks ta Vitebskisse, kus tema diviisi peastaap paiknes. Selleks tuli jälle läbi minna partisanide piirkonnast. Vitebskis teatati Sašale, et diviisikomandör oli viinud oma peakorteri Borovka laagrisse 40 km Vitebskist lõunas, et juhatada partisanivastaseid operatsioone. Kuna Borovkasse raudteed ei läinud, tuli julgeoleku mõttes liikuda motoriseeritud konvois koos peatustega viies või kuues kindlustatud punktis. Konvoi koosnes kaheteistkümnest sõiduautost ja mõnest veoautost, seega kokku umbes nelikümmend meest ilma kaitsva saatemeeskonnata. Kui nad jõudsid ühte kindlustatud punkti – lähedalasuvate kolhooside masinatraktorijaama – siis tabasid peahoonet, endist häärberit, metsast tulistatud soomustläbistavad mürsud. Maja

paksud müürid neelasid need ilma kahjustusteta. Rünnakuüksus saadeti otsekohe metsa, kus nad avastasid laukasse peidetud tankitõrjekahuri ilma tulistajata. Konvoi jõudis viimaks Borovkasse ilma järgnevate intsidentideta. Borovkas ütles kindral Sašale, et järgmisel hommikul viib ta Saša tema rügementi, mis kaitses Vitebsk-Neveli raudteelõiku. Järgmisel hommikul läksid kindral ja Saša ilma eskordita autoga Vitebski, kuid mööda teist teed. Seal asusid nad diviisile antud soomusrongile, et jõuda kohta, kus asus diviisi peakorter. Teel peatusid nad igas kindlustatud punktis, mida kindral hoolikalt inspekteeris. Sel ajal Sašal oli aega tutvuda oma rügemendiga. Kui nad olid 5 või kuus kilomeetrit oma sihtkohast, tõstis tugev plahvatus üles liiprid rongi ees ja kiskus need tükkideks ning teine plahvatus toimus veduri all. Kõik paistis osutavat peatsele partisanide rünnakule. Kuid midagi ei juhtunud. Kui rügemendi peakorterit oli informeeritud, siis saadeti sealt dresiin, mis võimaldas kindralil ja Sašal jõuda sihtkohta. Kindral lahkus samal õhtul uuesti relssidele paigutatud soomusrongis.

Sõda partisanide vastu

Saša võttis rügemendi juhtimise üle ja et täielikult sellega tutvuda, külastas ta iga üksust, kindlustatud punktist kindlustatud punkti. Väed olid nii paigutatud, et saaks jälgida raudteed ja teisi strateegilisi punkte nagu meiereid, saeveskit, silda, riigiomandit. Transpordivahendina kasutas Saša põhiliselt dresiini, mida käitasid kaks sõdurit, sest teed olid väga halvas olukorras ja sagely mineeritud. Teda ei tabanud kunagi partisanide kuulid, kuid varustuse dresiinil said sõdurid mitmel korral haavata. Lisaks sellele ratsutas Saša hobusel mööda raudteed, kui ta läks inspekteerima lähedasi kindlustatud punkte ja neid punkte, mis asusid väljaspool raudtee piirkonda. Üldiselt rääkides ei ilmutanud end partisanid iialgi päevaajal. Teede puhastamine miinidest oli väsitav ja aeganõudev töö. Seepärast kasutasid mõned üksused lihtsamaid ja käepärasemaid meetodeid: kivide või puudega lastitud külvikuid, mida vedasid hobused pikkade ohjade otsas. Nendes operatsioonides olid hobused esimesed ohvrid, nii päästes neid juhtivate talupoegade elu.

1942.a. oli partisanide tegevus oluliselt piirdunud sabotaažiaktidega. Nad ründasid vaid tähtsaid objekte, nagu raudtee kindlustatud punkte, kattevarjuks miinide ja lõhkelaengute panijaile. Lakkamatud Saksa patrullid suutsid avastada suurema hulga miinidest. Sellest hoolimata lasti raudteed õhku ja ronge rööbastelt välja iga päev.

Saša rügemendis kuulsid nad vene naistöötajatelt, et umbes 20 km raudteest, oli metsa peidetud partisanide treeninglaager. Nad said relvade, laskemoona ja lõhkeaine saadetisi õhu kaudu. Saša, kes suutis endale saada tugevdatud kompanii, alustas aktsiooni laagri vastu. Mehed leidsid laagri täielikult mahajäetuna ja nad hävitasid kõik seadmed, varjendid ja varud.

Teel tagasi kohtasid nad partisane, kes olid sama üllatunud kui nemadki. Mõlemal poolel oli haavatud mehi, üks partisan tapeti ja teised, kes kinni võeti, kuulas Saša üle.

Ta kuulis neilt, et nendel aladel, mis polnud okupeeritud või Wehrmacht'i kontrolli all, sunnivad Punaarmee saadikud jõuga kõiki mehi sõduriteks. Vanimad suunatakse partisanide rühmadesse, kuna noorimad peavad astuma Punaarmee ridadesse teisel pool rindejoont. Rekvireeritud hobused pidid minema sama teed.

1942.a. lõpust alustasid partisanid üllatusrünnakuid, mis põhjustasid Saksa vägedele suuri kaotusi nii meestes kui varustuses ja segasid nende varustusteid. Nüüd olid partisanid saanud Punaarmee osaks, mida nimetati "tagalaarmeeks" (*Rückwärtige Armee)*.

1942.a detsembri lõpus viidi Saša rügemendi staap ära raudtee kaitsmiselt ja viidi üle Borovka laagrisse, kus paiknes 1000-meheline venelastest vabatahtlike pataljon. Saša sai ülesandeks treenida ja valmistada neid ette võitluseks partisanidega. Tema juhtimise all oli ka maakaitsekompanii (*Landesschützenkompanie)*, so territoriaalne kompanii, kes saatis Vene pataljoni tema operatsioonides. Vene vabatahtlikud, keda oli valitud vangide hulgast, olid kogenud sõdurid ja paistsid soovivat võidelda Stalini ja tema režiimi vastu. Tänu oma soravale vene keele oskusele olid Sašal nendega väga head kontaktid.

Pärast ühekuist instruktsiooni kuulutas Saša pataljoni võitlusvõimeliseks. Siiski polnud tal võimalust kohtuda partisanidega, kes olid iga kord informeeritud nende liikumisest, kuna pataljoni transportivate autode juhtideks olid vene vabatahtlikud (*Hilfswillige* või *Hiwis*). Iga kord kui väed lähenesid, kadusid partisanid Orša ja Borissovi metsadesse ja niipea, kui väed lahkusid, ilmusid nad taas ja panid surmavaid lõkse teedele, nagu lõhkeaineid täis karpe, mis sandistasid igaühe, kes neid puudutas. Ainult kord õnnestus kompaniil hävitada 50 meest ümberhaaramise manöövriga.

Igatahes ei usaldanud Saksa väejuhatus vene pataljoni lojaalsust. Seepärast allutati see diviisi otsesele juhtimisele. Mis puudutab Saša staapi, siis saadeti see tagasi raudteed kaitsma, seekord Vitebsk-Polotski (praegu Polatsk Valgevenes) liinil. Vene pataljon jäi Bobrovkasse.

1943.a. alguses anti Sašale 1. Klassi Sõjaliste teenete rist mõõkadega (*das Kriegsverdienstkreuz I. Klasse mit Schwertern*). Märtsikuu esimestel päevadel Saša koos oma staabiga seadsid end sisse suures Šumilino külas (Šumilina, Belarus), mis asub Sirotino raudteejaama lähedal Polotski ja Vitebski vahel. Piirkond oli kaunis rahulik, kuna seal paiknes õppepataljon, mille laskeharjutusi oli ümberringi kõikjal kuulda. Metsade puudumine oli partisanide aktiivsusele ebasoodus.

Uued suunamised välikomandantuuridesse (F.K.)

1943.a. juunis vabastati Saša oma kohustustest ja sai OKH'lt Königsbergis ülesande asendada kaheks nädalaks haavatud koloneli, välikomandanti Ostrovis, kes pidi jääma voodisse. Teisel ööl pärast saabumist äratas teda kolonel, kes palus tal minna raudteejaama umbes 20 km Ostrovist. Mehi transportiv rong lasti miiniga õhku jaama lähedal. Sašale anti ülesanne organiseerida arstiabi. Ta lahkus üldteenistuse arsti ja kahe sanitariga. Kohapeal avastasid nad painajaliku pildi surnud ja raskelt haavatud meestest, kes olid lõksus purustatud vagunites. Pihkvast saadetud abirong tuli evakueerima haavatud sõdureid hospidali. Kui Saša lahkus hommikul jaamast, siis lebasid platvormil reas 76 laipa. Vigastamata kamraadid pidid nad lähedusse matma, sel ajal kui nad ootasid uut rongi Pihkvasse.

Pärast seda ajutist suunamist Ostrovisse saadeti Saša õppeperioodiks just Pihkva välikomandantuuri. Linnas oli umbes 100,000 elanikku ja see oli tähtis kommunikatsioonikeskus armeegrupp Nordi tagalas. Pihkva piirkonda kontrollisid juba partisanid, nii et välikomandantuur pidi piirama oma administratiivset aktiivsust peaaegu ainult linnaga. Pärast seal veedetud kaht nädalat sai Saša OKH'st suunamise välikomandantuuri Strugi Krasnõjes (F.K. 189), 75 km Pihkvast kirdesse. F.K., olles allutatud Pihkvale, rakendas oma võimu neljale filiaalile, mida kutsuti *Ortskommandanturen* (O.K.), nende hulgas Strugi, Pljussa ja Novoselje, mis kujutasid endast enklaave vaenulikul territooriumil ja mis olid omavahel seotud turvaliste raudtee ja maanteedega. Kogu ülejäänud maa oli partisanide käes ja allutatud nõukogude võimule Nendes tingimustes olid F.K. kohustused piiratud liiklusteede kaitsmisega ja kindlustatud punktide alleshoidmisega.

Strugi Krasnõje välikomandantuuris

1943.a. augustis võttis Saša üle juhtimise Strugi Krasnõje F.K.-s. Ta hakkas ratsa läbi viima igapäevaseid inspektsioone erinevatesse tema valitsuse all olevatesse kohtadesse. Ta vahetas oma liikumisteed iga päev ja pöördus tagasi teist teed kaudu. Tegelikult partisanid ei näidanud ennast päevasel ajal ja Sašaga ei juhtunud midagi nendel reididel.

1943.a. hilissügisel kasvas partisanide aktiivsus oluliselt Saksa armee tagasilöökide tõttu Vene rindel ja eriti Stalingradi tõttu. Lisaks sellele oli elanikel olnud küllalt aega veendumiseks, et saksa armee ei tulnud Venemaad vabastama, vaid seda vallutama. Sildadel ja Strugi Krasnõje väikeses jõujaamas korraldati sabotaažiakte ning töötajaid rööviti. Saša ja tema mehed olid sunnitud kasutusele võtma karmimaid turvameetmeid. Ühel novembriööl kadus vene naisagronoom, kes oli hallanud piimafarmi, koos kogu lehmakarja ja kuue relvastatud venelasest vabatahtlikuga (*Hiwis*).

Partisanid muutusid üha paremini organiseerituteks. Peaaegu igal öösel said relvi, laskemoona, lõhkeaineid ja neid tugevdati juhendajate ning väljaõppemeeskondadega. Ühel õhtul jäi Saša kauemaks kui tavaliselt ühte O.K.-sse ja püüdes hoiduda tagasi ratsutamast pärast öötulekut, helistas ta, et talle saadetaks auto koos tentsik Ivaniga, kes oleks hobuse tagasi viinud. Veerand tunni pärast valveruum raporteeris, et Gutshofi (Saša HQ) poolt oli olnud kuulda kuulipilduja- ja raketitulistamist. Tuli välja, et 100 meetrit valveruumist oli Saša autot tulistatud, autojuht sai tõsiselt haavata ja auto paiskus kummuli. Otsekohe kohale välja saadetud Saksa ründerühm jälitas ründajaid. Saša sõidutati tagasi oma HQ-sse tervena teises autos.

Raudtee kaitseks määratud kompaniid olid kaotanud poole oma elavjõust, kuna neist suunati mehi diviisi lahinguvõime tugevdamiseks ja neid polnud asendatud kaua aega. Vene vabatahtlike olemasolu oli nii vajalik kui ebausaldusväärne. Mõned neist deserteerusid, teised haudusid välja väikese vandenõu Saša ja tema meeste üleandmiseks partisanidele. Sellest saadi teada just õigel ajal ühe ausa venelase kaudu. Vandenõu juht mõisteti surma ja tema kaaosalised saadeti laagrisse tööle kuni sõja lõpuni.

Vahendite puuduse tõttu lõppesid kõik diviisi aktsioonid partisanide vastu tähtsusetute tulemustega, kuna partisanid hoidusid lahinguist. Lisaks sellele tegid jõuga värvatud töölistest koosneva Sauckel'i organisatsiooni[4] liikmed reide rahva hulgas ja seetõttu oli võimatu hoida oma missioone saladuses. Väljavalitud töötajate kolonne tuli valvata partisanide rünnakute eest, kes tahtsid neid vabastada, ja see segas oluliselt sõjalisi operatsioone.

Novembris 1943 partisanid muutsid oma kommet hoiduda mistahes otsesest vastuseisust saksa vägedega ja ründasid O.K. Pljussas, umbes 20 km põhja poole Strugi Krasnõjest.

Ühel öösel raporteeris telefoni teel Pljussa lähedal asuv kompanii, et Pljussa poolt kostab ägedat tulevahetust nii tavalisite relvade kui kuulipildujatega ja et telefoniliin Pljussasse on katkenud. Saša teadis, et eelmisel päeval oli Pljussas peatunud rong Prantsusmaale teel oleva kaukaaslaste pataljoniga, kuna raudtee oli vigastatud lõhkelaengutega. Sašal polnud mingit võimalust neile abi saata. Kuid kaks tundi hiljem teatas Pljussa, et kõik on jälle korras tänu kaukaaslaste aktiivsele osalemisele partisanide mahasurumises. Koidikul läks Saša Pljussasse ja nägi rohkem kui sajalaibast kuhja turuplatsil. See oli kaukaaslaste töö. Nad said lahkuda samal õhtupoolikul ja suunduda Prantsusmaale.

---

[4] Fritz Sauckel (1894-1946) : Tööjõurakenduse üldvolinik (*Generalbevollmächtiger für den Arbeitseinsatz*) 1942. aastast sõja lõpuni. Ta organiseeris Natsi-Saksamaa poolt okupeeritud riikide miljonite inimeste süstemaatilist orjastamist. Nürnbergi kohtus leiti ta süüdi olevat sõjakuritegudes ja kuritegudes inimsuse vastu, mõisteti surma 1. oktoobril 1946 ja poodi üles 16. oktoobril 1946.

Operatsioonid partisanide vastu

Seistes vastamisi partisanide kasvava aktiivsusega otsustas diviisi komandör organiseerida laialdase partisanide hävitamise operatsiooni tugevdatud lahingurühmaga. Ta kutsus välja umbes 300 mehelise sandarmeeria üksuse, mis oli äsja saabunud Reichist. See võimaldas tal formeerida pataljoni kahe kompaniiga. Saša suunati selle lahingurühma komandöriks ülesandega avastada ja hävitada kõik partisanide salgad. Kindral kolis oma HQ üle Strugisse.

Rünnaku päeval saadeti halvasti relvastatud sandarmite pataljon kolme kilomeetri kaugusel paikneva küla suunas. Enne oma sihtpunkti jõudmist rünnati sandarmeid tugeva tulega kuuli- ja miinipildujatest, põhjustades neile raskeid kaotusi. Nad taandusid paanikas. Oma pataljoniga organiseeris Saša luurereide paljudesse küladesse, kuni patrullid kohtasid turmtuld okastraadiga ümbritsetud kindlustatud positsioonilt. Saša informeeris kindralit sellest oma avastusest aradio teel. Selle tulemusega väga rahul olev kindral käskis operatsiooni lõpetada ja sõdurid tagasi tõmmata. Saša sai selle operatsiooni eest Raudristi. Seejärel laskis kindral selle positsiooni hävitada rindevägede abil.

Luuga välikomandantuuris

1944.a. jaanuari alguses saadeti Saša Luuga välikomandantuuri, mis asus 40 km Pljussast põhja pool, ajutiselt asendama puhkusel viibivat kindralit. Kohalik F.K. oli kaotanud oma administratiivsed eelised, kuid Luuga oli suur linn umbes 40 000 elanikuga, mis oli tihedasti täis armee tagalaasutusi ja Luuga iseendast oli nagu väike Minsk. Saša ülesanne oli tugevdada seda vastavalt Hitleri kummalisele strateegiale, mis seisnes iga linna kuulutamises “kindluseks” ja nõudmises seda kaitsta iga hinna eest, kuid siiski andes sellele vajaliku meeskonna ja vahendid.

Varustuse ja tööjõu puudumisel oli võimatu kaevata tankitõrjekraave. Linnas suudeti ehitada ainult barrikaade puudest ja relssidest. Saša muretses kolme päeva jooksul ehitusmaterjale. Siis informeeriti teda ootamatult, et armeegrupi ülemjuhataja, kindralfeldmarssal K. ootab teda oma rongis Luuga raudteejaamas. Kindralfeldmarssal K. tervitas teda uudisega, et vene tankid murdsid läbi Novgorodi ja Staraja Russa vahel, umbes 120 km kaugusel ja võisid jõuda Luugasse järgmisel hommikul. Siis tahtis ta teada, mida on tehtud tankitõrjeks. Saša kandis situatsioonist ette, et vahendite puudus takistab tõsise kaitse rajamist. Kindralfeldmarssal vastas, et kõik vahendid on kasutusel rindel ja et Luuga peab kaitsma end oma jõududega. Ta lisas, et kui nõukogude tankid murravad läbi armee tagalast, siis Saša puuakse üles. Tema ähvardus oli päriselt. Ta ei hoolinud, et Saša oli suunatud sellele

ametikohale alles kolm päeva tagasi. Nende sõnadega saatis kindral ta järsult minema. Oli selge, et kindralfeldmarssal K. oli juba planeerinud kasutada nõukogude läbimurde puhuks Sašat patuoinana ja kanda ette Hitlerile, et mees, kes vastutas Luuga kaitsmise eest, ei võtnud kasutusele vajalikke meetmeid.

Kuna ainus tööjõud Luugas olid vanad mehed, naised ja lapsed, siis Saša ei suutnud teha imet. Ainuke takistus tankide edasiliikumisele Luuga suunas oli tugev lumesadu. Nii et tegelikult nõukogude tankid ei tulnud ja Saša pääses poomisest. Nädal hiljem tuli ametisolev kindral tagasi ja võttis Luugas Saša funktsioonid üle. Seega sai Saša tagasi pöörduda oma postile Strugi Krasnõjes, kus ta leidis rindeolukorra valitsemas.

Välikomandantuuri lõpp Strugi Krasnõjes

Kuna rinne idas liikus lähemale, siis küla ja raudteejaam olid nüüd raske kahuritule all, mis oli õnneks ebatäpne. Strugi oli pilgeni täis lahinguvägesid, mis olid siia suunatud kuu aega varem avastatud partisanide pesa hävitamiseks. Vahepeal olid partisane tugevdatud nõukogude lahinguvägedega, mis imbusid nende ridadesse. Nad viisid läbi aktsioone teedel väikeste rühmadena, mis olid väga liikuvad ja põhjustasid iga päev ohvreid autodes ja enamasti hobuste hulgas. Pärast ajutist taganemist seal lahkus 18. armee ülemjuhatus (AOK 18) Strugist, kuna seda hinnati olevat liiga lähedal rindele. Selle asemel oli seal diviisi staap, mis pidi läbi viima hävitusoperatsioone partisanide vastu. Saša läks sinna, et pakkuda oma abi nende saatmiseks ja juhatamiseks läbi talle hästituntud piirkonna. Tema pakkumine lükati tagasi.

Operatsioonist sai katastroof. Partisanid piirasid kahest pataljonist ja suurtükiüksusest koosneva lahingurühma ümber. Sellest hoolimata õnnestus neil keset ööd lumetormis põgeneda ja ületada jäätunud järv pärast seda, kui olid õhku lasknud jääl liikumiseks liiga rasked kahurid. Partisanid lähenesid nii läänest kui idast ja sinna jäi vaid 20 kuni 25 km laiune koridor mõlemal pool maanteed ja raudteed, mida sai kasutada saksa vägede põgenemiseks. Saša diviis oli määratud jõudeolekule, oodates käsku Pihkvas paikneva 18. armee Korückilt, et taanduda Eestisse. Sõjaväes oli moraal kiiresti langenud. 1944.a. jaanuari lõpuks tuli käsk jätta maha veel vaba koridor ja liikuda Petserisse. Strugi välikomandantuur evakueeriti. Saša ja enamus ohvitseridest lahkus autoga mööda teed, mis oli kaetud sadade surnud hobustega ning kummuli ja põlenud veoautodega. Nõukogude õhurünnakud laastasid konvoid päeval ja partisanid olid aktiivsed öösel.

Saša konvoi jõudis Pihkvasse ilma intsidentideta, kuid seal tabas neid tugev õhurünnak, mis oli suurelt jaolt suunatud raudteejaamale. Nad lahkusid kiiresti linnast ja liikusid Eestisse.

Nad peatusid väikeses laagris Petseri lähedal, kus barakid olid täis lutikaid ja täisid. Kümme päeva hiljem olid Saša ja kamraadid õnnelikud, kui neid viskas laagrist välja Luftwaffe kindral ja tema staap. Siis liikus Saša konvoi mööda teed sügavamale Eestimaale. Neid majutati mitmetes Eesti taludes Marga lähedal Põlva maakonnas. Nad jäid sinna sunnitud jõudeolekusse, oodates uusi käske.

Petseri klooster

Petseris oli Sašal võimalus külastada Vene munkade poolt 15. sajandil ehitatud kuulsat ja vana koobaskloostrit tatari hordide eest pääsemiseks. Varem oli ta olnud kasutuses populaarse palverännakute kohana ja seal oli tähtsad ja kallid aarded kulla ja hõbeda näol. Vanempreester küsis Sašalt, mis on aaretest saanud. Saša ei olnud loomulikult võimeline vastama. Siis rääkis vanempreester loo aardest. Enne sõda muudeti klooster muuseumiks ja aare avati külastajatele. 1943.a. tuli saksa kunstiteadlaste komisjon koostama kõikide objektide inventuuri ja kuulutas, et kogu aare on nüüd Saksa Reichi kaitse all. Kolm kuud hiljem ilmus järgmine komitee, mis koosnes pruunides ja mustades mundrites meestest, *Reichskommissar Ostlandi* kirjaliku käsuga, mis nõudis, et aare tuleb anda nende kätte turvalisuse kaalutlustel.

Vanempreester näitas Sašale kviitungit, mis kinnitas, et aare on viidud kindlasse kohta neliaastaku plaani juhi käsu kohaselt. Tegelikult polnud see juht keegi muu, kui riigimarssal Göring isiklikult, kes oli tuntud entusiastliku kunstikogujana. Võib-olla oli ta pannud mõned aardeosad kindlasse kohta oma Karinhalli omandisse [5]!

Sel ajal luges Saša ajalehest oma õemehe Lothari surmast Volossovo lähedal. Luftwaffe luureüksuse komandör Lothar oli saanud raskesti haavata ja kuna teda ei saanud arstipunkti evakueerida tugeva tule tõttu, siis jäeti ta varjendisse verest tühjaks jooksma.

Panevežysise välikomandantuuris Leedumaal

1944.a. aprilli alguses viidi Saša ja tema mehed Põhja-Leedus asuvasse Panevežysisesse, et rajada seal välikomandantuur. Leedu kuulus *Reichskommissariat Ostland'i* alla ja oli allutatud Saksa tsiviiladministratsioonile. Panevežysise piirkond oli kaugel rindest ja rahulik, ilma partisanide aktiivsuseta ja seal oli vähe Wehrmacht'i teenistusi.

---

[5] Karinhall : Hermann Göring'i luksuslik residents 80 km Berliinist Põhja-Brandenburgis, mis sai oma nime tema lahkunud esimese rootslasest naise järgi. 1945.a. kevadel laskis Göring oma kunstiaarded evakueerida Berchtesgadenisse ja 28. aprillil 1945 laskis ta Karinhalli kompleksi dünamiidiga õhkida, et see ei langeks läheneva Punaarmee kätte.

Saša F.K. valitses nelja O.K. üle maa põhja- ja idaosas, Vene piiri lähedal. Pärast oma tormilist kuut kuud Venemaal tundis Saša end nagu puhkusel.

Saša külastas regulaarselt oma O.K. inspekteerimiseks ilma partisanide rünnaku riskita. Raudteeliin ei põhjustanud mingeid probleeme, sest see oli tähtsusetu liin ja väheseid sildu valvas maakaitseväe kompanii (*Landesschützenkompanie),* mis oli tugevdatud Leedu vabatahtlikega. Kuna tal oli palju vaba aega, siis ratsutas Saša läbi piirkonna, selleks et uurida linna kaitsmise võimalusi. Mõnikord läks ta *Oberfeldkommandantur* (O.F.K.) peakorterisse Kaunases (see asutus valitses tema F.K. üle). See võttis tal kolm tundi sõitu, kuna Leedu teed olid viletsas seisundis.

See olukord kestis kaks kuud, kuni 1944.a. juunini, kui rinne lähenes kiiresti nõukogude suvise rünnakuga, mis alguses kontsentreerus Riia ja Kuramaa peale. Samal ajal tõmbus armeegrupp Nord Läänemere suunas põhjapool Daugava jõge, kuna armeegrupp Mitte taganes Ida-Preisimaale ilma Leedusse sisenemata. Seega osutusid Põhja- ja Ida-Leedu olevat tühjad saksa vägedest. Nagu Saša sai sellest oma inspektsioonireisidel aru, olid tema O.K.-d Utenas ja Zarasais muutunud teatud mõttes Wehrmacht'i eelpostideks. Sel perioodil anti Sašale 1. Klassi Sõjaliste teenete rist mõõkadega.

24. juunil 1944, jaanipäeval, leidis aset tseremoonia, et ära märkida tsiviiladministratsiooni üleandmist Leedu võimudele. Vastavalt uuele staatusele oli Leedu ametnikel rohkem autonoomiat, kuid nad jäid ikka Saksa administratsiooni võimu alla. Hitler oli lõpuks rahule jäänud sellise administratiivse poolautonoomia andmisega ja omandi tagasiandmisega talupoegadele. Kuid need meetmed tulid liiga hilja, siis kui nõukogude väed olid juba riigi väravate ees.

Saša osavõtul toimunud pühitsemise ajal tuli Utenast teade, et kaks nõukogude motoriseeritud pataljoni ületasid Leedu piiri ja sisenesid 15 km sügavusele Panevežysise territooriumile, ilma et oleks kohanud mingit vastupanu. Lisaks sellele teatas Zarasai O.K., et rasked lahingud toimusid Dünaburgi (Daugavpils Kirde-Lätis) ümbruses ja et nõukogude üksused edenevad Kuramaa suunas. Nõukogude eelväed surusid oma luuretegevust kaugemale ja kaugemale.

Saša raporteeris sellest olukorrast oma ülemust Kaunase O.F.K.-s, kindral J. ja küsis temalt, mida ta peaks tegema oma F.K. ja nelja tema alluvuses oleva O.K.-ga. Kindral J. vastas, et ta pole saanud mingit instruktsiooni ja ei saa anda taganemiskäsku. Ta tuletas Sašale meelde Füüreri instruktsiooni vaenlase lähenemise puhuks: iga üksus peab kindlustama oma positsiooni ja hoidma seda iga hinna eest, vastasel korral lähevad nad tribunali alla.

1944.a. juuli alguses püüdis Saša helistada O.F.K.-sse Kaunases, kuid see oli jäljetult kadunud. Kindral J. ja tema staap olid liikunud läände. Evakuatsiooni kiirendati, kuna punased olid jõudnud Vilniuse taha ja lähenesid Kaunasele. Välikomandantuurile Panevežysises polnud jäetud mingeid instruktsioone.

Evakuatsiooni dilemma

Saša leidis ennast üksijäetuna Panevežysises, ilma ühegi otsesse ülemuseta, kelle poole pöörduda. Kõigepealt pidi ta hoolitsema selle eest, et mitte lasta ennast mõnel edasiliikunud nõukogude üksusel vangi võtta. Lähimad nõukogude väed olid 70 võ 80 kilomeetrit eemal, mis vastas motoriseeritud üksuste mõnetunnilisele sõidule. Luftwaffe oli ainus organiseeritud struktuur, mis veel oli olemas koos jõudude ja vahenditega. Selle jõud koosnesid kahest tugevate sõdurite kompaniist, kes polnud treenitud jalaväe lahinguiks, ühest inseneripataljonist ja läti tööpataljonist. Saša läks otsima abi sõjalennuvälja komandörilt, kes asus 7-8 km Panevežysisest edelas. Lennuväli oli varustatud kolme õhutõrjepatareiga, mida sai imepäraselt kohandada tankitõrjeks[6]. Teades lähenevat sissetungiohtu, lubas komandör Sašale, et ta asetab oma patareid linna ümber, et tõrjuda tankirünnakut, kuigi Luftwaffe peastaap Mitaus (praegu Jelgava Lätis) arvas, et Panevežysist ei ähvarda mingi oht. Tegelikult polnud linna ametlikult "kindluseks" nimetatud ja Sašal polnud mingit võimu paluda saadaolevaid vägesid ja sõjalisi vahendeid.

Saša ei suutnud telefoni teel kätte saada armeegruppi Nord, kuna Daugavpilsis käisid lahingud ja telefoniliinid olid katki. Kuid tal õnnestus kätte saada oma endine ülemus *Befehlshaber Ostland* Riias, kes teatas talle, et armeegrupp Nord taandub Kuramaale ja et kogu Leedu kuulub nüüd armeegrupp Mittele, sealhulgas ka *Armee Reinhardt*. Saša läks ennast esitlema AOK Reinhardt'isse, mis asus 50 km kaugusel Panevežys'isest. Kuid seal sai ta kohe aru, et nad pidasid Panevežysise saatust tähtsusetuks.

1944.a. juuli esimesel nädalal teatas väike Luftwaffe üksus 60 km Panevežysisest idas, et venelased on nad ümber piiranud tankide ja motoriseeritud jalaväega. See sündmus sundis lennuvälja komandöri ignoreerima oma Mitau ülemuste keeldu ja paigutama oma Flak-patareid ümber linna, nii et nad said tegutseda tankitõrjena. Lisaks sellele otsustas ta anda oma jõud ja vahendid Saša käsu alla linna kaitse organiseerimiseks linnaosade kaupa kõigi saadaval olevate vahenditega. Saša polnud volitatud andma käsku evakuatsiooniks, vastasel korral oleks ta tribunali alla antud. Kuid polnud ka kedagi, kes oleks saanud sellise käsu anda.

---

[6] Õhutõrje: õhutõrjekahur (Flugzeugabwehrkanon ehk Flak) ; tankitõrje: tankitõrjekahur (Panzerabwehrkanon ehk Pak).

Ühel päeval ilmus nõukogude veoautode kolonn Flaki positsiooni lähedale ja see avas tule. Kaks autot said pihta ja läksid kummuli. Teised pöördusid tagasi. Flaki meeskond korjas üles mahajäänud haavatud sõdurid ja viisid nad Saša juurde ülekuulamiseks. Nad teatasid, et neid oli toodud rongiga Krimmist ja et nad moodustasid 52.armee eelväe, mis oli võidelnud Krimmis. Nende ülesanne oli okupeerida Panevežys.

Mõned päevad hiljem proovis linnale teisest küljest läheneda veokite kolonn tankide eskordi saatel. Üks tankidest sai pihta Flakilt ja süttis põlema, kuna teise, mis kahjustada sai, vedas ära kolmas tank. Seejärel kolonn pöördus tagasi. Hiljem sai Saša põlenud tanki uurides aru, et mürsk polnud soomust läbistanud, sest Flakidel polnud soomustläbistavaid mürske! Pärast neid sündmusi proovis Saša tõsta häiret AOK Reinhardti staabis 50 km Panevežysisest eemal. Kuid keegi ei soovinud uskuda kas siis nõukogude 52. armee kohalolu või siis seda ohtu, mida see kujutas. Polnud juttu kõige väiksemagi abi osutamisest linna kaitseks.

Raudteemehed, kes töötasid liinil Panevežys – Swiencionys, nagu ka Leedu põgenikud, teatasid, et nõukogude väed on okupeerinud kõik külad, mis asusid Panevežysisest 40 km idas ja põhjas. Iga päev tulid nõukogude lennukid ja lasksid mõned pommid linnale, tekitamata siiski suurt kahju ja Flakid ka neile pihta ei saanud. Tsiviilelanikud olid linnast lahkunud. AOK ise oli viinud oma asukoha kaugemale rindest. Kuulates pealt venelaste telefonikõnesid kohalikus võrgus, sai Saša teada, et nende eesmärk oli vallutada Šiauliai, linn 80 km läände Panevežysisest.

Sašal õnnestus kindlaks teha AOK uus asukoht ja ta läks sinna analüüsima olukorda. Lõpuks sai ta käsu evakueeruda Panevežysisest, kuid ainult arvuliselt tugevamate vaenulike jõudude survel. Seejärel pidi ta ühinema uue kaitseliiniga, mida ehitasid taganevad üksused ratsaväe kindrali N. juhtimisel. Sel hetkel ei teadnud keegi, kus kindral asub.

Kuna tal nüüd oli volitus seda teha, andis ta käsu taganeda 21. juuli 1944 õhtupoolikul, kui nõukogude väed ähvardasid Panevežysise ümber piirata. Saša ja tema lahingujõud leidsid ennast lõksust, kus ainus väljapääs oli veel vaba tee Šiauliaisse. Saša jagas oma meeskonna kahte ešeloni. Enda juurde jättis ta staabi, oma päevniku, luureohvitseri, sideüksuse, mõned sekretärid, motoriseeritud käskjalad ja välisandarmid. Kõik ülejäänud, rong ja ja selle erinevad teenistused saadeti ennetavalt Ida-Preisimaa piirile, kus nad pidid ohutult ootama. Siis lahkus Saša kurvalt oma hobusest. Ta ei ratsutanud enam iialgi.

Taganemine Šeduvasse

Panevežysisest väljapääsemine polnud probleem. Nõukogude väed avastasid, et F.K. on evakueerunud, alles järgmise päeva õhtupoolikul. Esimesel päeval jõudsid Saša ja tema ešelon Šeduva külla umbes 50 km Panevežysisest läänes, kus nad võtsid sisse ajutise positsiooni. Vahepeal leiti kindral N. üles ja Saša saatis talle kirjaliku ettekande rühma olukorrast.

Järgmisel päeval ilmusid nõukogude tankid luurele, saatusid Flakkide tule alla ja pöördusid tagasi. Vastavalt reeglitele, oli varsti oodata rünnakut. Samal päeval maandus kindral N. oma Fieseler Storch'i lennukiga. Pärast Saša ettekannet tankirünnakust eitas ta seda sündmust kui hallutsinatsioonides vaevleva aju sünnitist ja ei soovinud võtta arvesse ei Saša käsutuses olevate võitlusvägede nõrkust ega soomustläbistavate mürskude puudumist. Ta nõudis kaarti, siis tõmbas oma hoolikalt maniküüritud küünega sinna joone ja kuulutas: *"See on sinu positsioon, mida sa kaitsma pead ja siin sa sured."* Nende sõnadega andis ta au, ronis oma lennuki pardale ja lendas ära. Kindrali adjutant kinnitas Sašale, et tugevdus tuleb järgmisel päeval ja katab ta tiibu ning et Luftwaffe kolonel võtab sektori käsutamise üle.

Järgmisel hommikul Saša venitas oma vähesed jõud laiali sellele joonele, mis vastas kindral N. märgitud joonele. Juba õhtul nähti umbes kümnest autost koosnevat nõukogude kolonni sõduritega teisejärgulisel teel Šiauliaisse. See ähvardas sisse piirata saksa positsiooni. Saanud Flakkide märklauaks, kaotas kolonn kaks autot, enne kui tagasi pöördus. Raskelt haavatud sõdur leiti maas lebamas. Ta suri natuke hiljem, kuid temalt leitud dokumendid paljastasid, et nende ülesanne oli minna fašistide poolt evakueeritud Šiauliaisse, et saada toitu ja majutust, pidades silmas 52. armee staabi saabumist

Saša saatis dokumendid käskjalaga edasi kindral N.-le, kes ei reageerinud kuidagi ja ei märkinud ära 52. armee kohalolu nende järgneva vestluse ajal.

Lahing Šeduvas

Järgmisel hommikul saabus Luftwaffe kolonel von K., et üle võtta Saša poolt juhitud lahingurühm, mis koosnes põhiliselt Luftwaffe üksustest. Sašal oli vaevalt aega informeerida teda olukorrast, kui kauaoodatud nõukogude rünnak algas. Paljud tankid vallutasid kiiresti saksa positsioonid, hoolimata Flakkidest, mis varsti vaigistati. Side mitmete üksustega katkes, polnud ei telefone ega käskjalgu. Viimased teated näitasid, et saksa üksused lahkuvad korratult positsioonidelt.

Roninud Šeduva kiriku torni, nägi Saša, kuidas nõukogude tankid olid teinud suure läbimurde ja liikusid edasi Šiauliai suunas. Nõukogude jalavägi oli jõudnud peaaegu kõikide saksa positsioonidele ja mitmed tankid lähenesid külale. Saša näitas kindral K.-le positsiooni, mida ta oli ette näinud taganemise puhuks, selleks et koguda kokku veel olemasolevad

üksused, keda olid informeerinud motoriseeritud või jalgratastel käskjalad. Mõned traktorid ja veoautod evakueerisid veel terveid Flakke.

Saša tahtis minna viimast korda külla, et kaasa võtta oma kohver ja sinel, kuid ta nägi oma maja juurde pargitud nõukogude tanki. Seega loobus ta oma isiklikest asjadest ja teatas kolonel von K.-le telefoni teel, et evakueerida tuleb nii ruttu kui võimalik. Saša leidis oma auto ja juhi ootamas teda küla tagumises otsas. Nad pidid sõitma üle põldude, et hoiduda peateele kontsentreerunud venelastest ja suutsid jõuda nähtamatult oma planeeritud positsioonile, kus olid juba veoautodel kohalejõudnud üksused ja mõned Flakid.

Väikesed sõdurite rühmad jooksid üle põldude Ida-Preisimaa piiri suunas. Nõukogude tankid ja jalavägi olid iga hetk ilmumas. Oli selge, et see positsioon pole kaitstav. Kindral N. välja ei ilmunud, kuid saatis oma adjutandi andmaks edasi käsku kaitsta positsiooni iga hinna eest.

Kaks tundi hiljem tulid nõukogude tankid tagasi ja ületasid saksa kaitseliini, ilma et Flakid oleks neid peatanud. Nad lähenesid külale, kus kolonel von K. oli rajanud oma peakorteri. Demoraliseeritud sõdurid jätsid maha oma positsioonid ja põgenesid üle põldude Ida-Preisimaa suunas. Vähesed ohvitserid ja allohvitserid ei suutnud neid kinni pidada.

Saša sai kohe aru, et enam polnud mingeid kaitsevägesid ja et nõukogude tankid on 300 meetri kaugusel peateest. Seega oli vaja positsioon maha jätta. Saksa sõidukid olid pargitud peidetud kohtadesse põldude, aedade ja hekkide vahel. Saša ja rühma staap suutsid jõuda nendeni ja nad liikusid samas suunas, kuhu läksid ka põgenevad väed. Selleks et neid ei nähtaks peateelt, nad lahkusid teelt ja sõitsid üle põldude. Õnnekombel polnud mitu nädalat vihma sadanud ja maapind oli kuiv. Mõnikord nägid nad kaugel nõukogude tankide tekitatud tolmupilvi.

Äkki pikeerisid nendesse pilvedesse lennukid, katkematud valangud järgnesid ning tõusis palju musti suitsupilvi: Saksa lennukid ründasid nõukogude kolonni. Nagu Saša ja tema kaaslased hiljem teada said, oli see kuulus Rudeli Stukade eskadrill[7], mis oli spetsialiseerunud tankitõrje rünnakuteks ja need hajutasidki nõukogude kolonni. Mõned tankid hävitati ja ülejäänud olid sunnitud põgenema.

Šiauliai ees

---

[7] Hans-Ulrich Rudel (1916-1982) : Saksa õhuäss ja natsipartei liige. Sööstpommitaja Stuka pilot II maailmasõja ajal ja kõige rohkem autasustatud Saksa sõjamees, ta lendas 2530 lahingulennul, väites end olla hävitanud kokku 2000 sihtmärki. 8. mail 1945 alistus ta USA sõjajõududele. Pärast 11-kuulist vangistust sõjavangide laagrites ta vabastati ja läks Argentinasse. 1953.a. pöördus tagasi Lääne-Saksamaale, kus temast sai edukas ärimees.

Hilisel pärastlõunal jõudis Saša rühm ühte külla Šiauliaist lõunas. Ta leidis seal osa taganenud üksusi, mis olid õhtul ja öö jooksul ühinenud isoleeritud rühmadega. See oli kõik, mis oli jäänud alles kolonel von K. lahingurühmast. Saša välikomandantuurist jäi ellu ainult luureohvitser, tosinajagu välisandarmeid ja osa sidevägedest.

Järgmise päeva pärastlõunal ilmus välja kindral N. ja pidas maha pika jutu kolonel von K.-ga. Pärast kindrali lahkumist teatas kolonel von K. Sašale, et N. ei olnud raporteerinud OKW-le (*Oberkommando des Heeres),* st Hitlerile, et Šeduva positsioon loovutati. See kohustus oli kolonel von K.-l – võtta endale vastutus selle aktsiooni eest. See ei välistanud võimalust, et Füürer sai sellest teada ja et ta saadab välja oma SS timukatest koosneva "lendava kohtu", selleks et hukata süüdlane. Siiski oli kindral jätnud kolonel von K.-le võimaluse teha olnu heaks, käskides tal murda läbi Šiauliaisse ja tuua tagasi ühte linnaossa kaevunud garnison, mille komandör kolonel S. oli kadunud.

Lahingurühm polnud selleks rünnakuks ei välja õpetatud ega varustatud ja seetõttu paistis olevat läbikukkumisele määratud. Kuid käsk on käsk ja oli vaja organiseeruda. Saša saatis tagasi kõik haiged ja haavatud oma välikomandantuurist rongiga Ida-Preisimaa piiril. Kuidagimoodi formeeriti 400 meheline pataljon Šiauliai ründamiseks. Öösel kirjutas Saša rapordi, mis kirjeldas sündmusi õigesti. Ta rõhutas, et kolonel von K. ei andnud mingit taganemisekäsku, vaid vähetreenitud ja rasketest kaotustest heitunud sõdurid andsid lihtsalt alla ja taganesid korratult. See raport saadeti kindral N.-le ja hiljem selgus, et see aitas kolonel von K.-l vältida tribunali.

Kell 4 hommikul lahkusid Saša ja lahingrühm autodel ja leidsid linna lähedal operatsiooni komandöri, kes teatas neile, et olukord on muutunud ja et linna ründamine on kasutu. Venelased olid linna kaitsjad puruks löönud, kuid mõned rühmad olid saanud põgenema, kasutades segadust ja pimedust. Nüüd oli pataljoni ülesandeks kindlustada end kahekilomeetrisel tõkestuslõigul, mis rajati Šiauliai ette. Maaala oli avatud ja pataljoni mehi oleks saanud kasutada linnamajade katustele ja veetornile paigutatud nõukogude snaiprite märklaudadena. Kompanii komandör, vana kapten, oli tõsiselt haavatud ja kuna polnud teist ohvitseri, siis Saša pakkus ennast. Kuid kindral keeldus, sest tal olid teised plaanid tema jaoks.

Kaks päeva hiljem sai Saša käsu minna *Befehlshaber Ostland'i* käsutusse Riias, kellel olid volitused kõikide välikomandantuuride üle Leedus. Talle anti auto koos juhiga. Sašal soovitati olla ettevaatlik, sest polnud teada, kui sügavale venelased olid Kuramaal jõudnud. Tema osavõtt Šiauliai rindel oli kestnud peaaegu kaks nädalat.

Otsimas uut suunamist

Kuna venelased okupeerisid juba Jelgavat, siis oli vaja teha ümbersõit loode kaudu läbi Tukumsi, selleks et oleks mingi šanss Riiga jõuda. Tühjadel teedel, kus polnud ühtki saksa sõdurit näha, oli sõit närvide mäng. Salduses leidis Saša komandantuuri juba pakituna ja valmis taandumiseks. Komandör soovitas Sašale mitte minna Tukumsi peale, sest Tukums-Jelgava tee oli venelaste käes. Sellest hoolimata otsustas Saša jätkata oma teed, kuid pidas auto kinni 10 km pärast. Ta ronis künka tippu, mis võimaldas hästi näha ümbruskonda. Binokli abil nägi ta vene tanke ja autosid täis jalaväge. Siis otsustas ta minna Liepajasse, et jõuda Riiga merd kaudu.

Liepajas informeeris sadamakapten teda, et ühtki inimest autoga ei lubata transportida, välja arvatud kui tal on erikäsk võimudelt Pillaus (praegu Baltiisk Kaliningradi enklaavis). Sellise loa saamine oli Saša jaoks võimatu. Nii loobus ta eesmärgist minna Riiga ja ta palvel andis sadamakapten talle dokumendi, mis kinnitas, et tal keelati Riiga minemine. Saša järgmine ülesanne oli otsida üles oma F.K. kusagilt Ida-Preisimaa piiri juurest.

Kuid enne Liepajast lahkumist läks ta vaatama Elena perekonna residentsi sadamasilla juures. Suur vana maja, kus oli mitu korterit, restoran ja kontorid, oli täielikult pommiga hävitatud. Vanad väga hinnalised pottahjud, mis kuulusid Läti ajaloopärandisse, olid muudetud tuhaks. Ainult vana teraviljahoidla oli terve.

Saša leidis oma F.K. Ida-Preisimaa piiri lähedalt Heydekrug'i külas (praegu Šilutė Leedus). Uue suunamise otsingul kontakteerus ta telefoni teel paljude kõrgemate staapidega. Nädala pärast sai ta käsu minna Ortelsburgi (praegu Szczytno Poolas). Ortelsburgist saadeti ta tagasi Königsbergi (Kaliningrad), kus oli tema *Generalkommando* esindaja. Koht oli täis pakitud liiga suure hulga staabiohvitseridega, kellel polnud suunamist pärast seda, kui enamus ametipostidest olid Venemaal kadunud. Enda palvel viidi Saša üle *Generalkommando* Poznani juurde (Poznan, Poola). Oma viimasel öö Königsbergis toimus tugev õhurünnak, mis lõhkus kuulsa vana väga suure "Charity" haigla, tappes palju haigeid eraisikuid ja haavatud sõdureid. Luftwaffe hospidal kannatas samuti. Mõlemate hoonete katusele oli suur punane rist maalitud.

Poznanisse

Generalkommando Poznan nimetas Saša 14. kindlustusi ehitava rügemendi staabiülemaks Warthebrückenis (Koło Poolas), 120 km idasse Poznanist. Saša ülesanne oli

välja nuputada ja üle vaadata taganemispositsiooni sisseseadmist (positsioon B), mida planeeriti juhuks, kui rinne taganeb. Ettenähtud ala suurus oli üle 150 km ja oli planeeritud mahutama kuus diviisi, nii et igaüks neist sai 25 km. Saša käsutuses olnud staap oli märkimisväärne ja sisaldas operatiivohvitsere kahurväest, insenerivägedest, tankitõrjest ja luureteenistusest. Saša pidi veetma palju aega kohapeal ja liikuma paigast paika, et määrata kaitseliini asukoht, mis oli jämedalt kaardile kantud. Ta pidi samuti üle vaatama positsioonide ehitamist, mida juhatasid tehnikud *Organisation Todt'ist* (O.T.) ja *Reichsstatthalter* (kuberner) Greiseri[8] administratsioonist. Tööjõud olid eranditult poolakad, enamasti naised ja lapsed. Tuhanded töölised olid mobiliseeritud ja ehitusmaterjali (tsement, raud ja puit) oli külluses.

Oli vaja planeerida logistilised seadmed tulevastele rindevägedele ja sageli ehitada juurdepääsuteid ja sildu. Töö oli väga huvitav ja kõik töötasid innuga. Kuid Saša ei saanud jätta mõtlemata, et kõik see töö oli asjatu. Need positsioonid olid mõeldud rindevägede vastuvõtuks ja oli absurdne ette kujutada, et need jäävad terveks Hitleri strateegia tõttu, mis ei lubanud mingit kottapärast taganemist ja nõudis, et iga positsiooni hoitakse kuni lõpuni. Nendel tingimustel väed osaliselt hävitati või langesid nad vangi. Ellujäänud taganesid korratult, olles demoraliseeritud ja vaevalt võitlusvõimelised. Vaenlase tankid ja motoriseeritud jalavägi lähenesid kiiremini kui jalgsi marssivad Saksa sõdurid.

Vastavalt OKW kirjalikule instruktsioonile, kindlustusi ehitatavate rügementide komandörid pidid kindlustama nende positsioonide mehitamise kuni rindediviiside saabumiseni. Saša käsutuses oli õppepataljon 800 kuni 1000 mehega. See pataljon oli majutatud juba ehitatud positsiooniosas ja selle ülesandeks oli julgeoleku tagamine peateel. Kahurväe vahendid olid täiesti ebapiisavad ja tankitõrjekraavid ei kujutanud endast mingit tõsist takistust nõukogude tankidele. Muuseas, selle positsiooni vallutasid venelased 1945.a. jaanuaris.

1944.a. novembri lõpupoole oli kuulda suurtükimürinat rindelt. Varsti pärast Saša kohalemääramise lõppemist suunati ta OKH (*Oberkommando des Heeres*) *Generalkommando Poznani* Füüररeservi. Saša saabus Poznanisse 9. detsembril 1944, so oma 52. sünnipäeval. Tal lubati veeta päev oma perekonnaga. Järgmisel hommikul läks ta vastu võtma Warthelager'i õppelaagri komandöri ametikohta, asendama kindral M., kes oli nimetatud Poznani linna komandöriks, sest linn oli kuulutatud "kindluseks".

---

[8] Arthur Greiser (1897-1946) : *Reichsstatthalter* ja Warthelandi *Gauleiter* jaanuarist 1940 kuni jaanuarini 1945. Ta oli Poola holokausti peamiste organiseerijate hulgas ja sooritas palju teisi roimi inimsuse vastu. Ameeriklased arreteerisid ta 1945.a., tema üle mõisteti Poolas kohut, ta mõisteti surma ja hukati avalikult Poznanis 1946.a.

Laager paiknes 5 kuni 6 tuhande hektari suurusel maaalal, millest osa kasutati põllumajanduslikul ja tõuaretuse eesmärgil: seal olid mitmetuhandepealised lambakarjad, kodulinde, peamiselt hanesid ja parte, ja sigu. Laagris paiknes alaline garnison, mille formeeris Poznani Sõjaakadeemia 3000 kadeti ja mitmete eriüksustega. Laagri juhtimine ei valmistanud Sašale mingeid raskusi, kuna tal oli kauaaegne varasem kogemus. Nädalavahetustel sõitis ta kahehobusekaarikus Elena juurde ja viis talle mõningaid produkte laagrist, kuna toidupuudus hakkas end Poznanis tundma andma.

1945.a. jaanuaris võttis Hitler vastu katastroofilise otsuse viia Sõjaakadeemia Poznani "kindlusesse". Kui see nn "kindlus" kapituleerus 1945.a. veebruaris, siis ainult väike osa 3000st kadetist suutis vältida nõukogude vangipõlve. Jaanuari keskpaigas ilmus laagrisse Saša alles nimetatud asendaja, invaliid, kellel oli käsi ja jalg amputeeritud. 21. jaanuaril sai Saša telegrammi, mis teatas ta isa surmast Mohrin/Neumarkis (praegu Moryn, Poola). Tal ei lubatud matusest osa võtta.

Ta sai käsu minna Poznanisse ja esitleda end 23. jaanuaril *Generalkommando* juures. Ta läks sinna rongiga 22. jaanuaril hilja õhtul, kuna maanteed ründasid nüüd sageli Poola partisanid. Saša leidis oma perekonna suures ärevuses ja ametis asjade pakkimisega, sest Poznan tuli evakueerida. See rääkis vastu natsi ametnike rahustavatele kõnedele, kes olid juba saatnud oma pered Reichi ja seadsid end valmis lahkumiseks.

22. jaanuari hommikul piirkonna juhid (*Blockleiter*) olid teatanud elanikele, et lubatakse lahkuda ja et vajalikud load antakse välja partei peakorteris. Sabine oli läinud saama neid kogu perekonnale. Võimud soovitasid lahkuda samal päeval.

Saša eskortis oma perekonnaliikmed jalgsi raudteejaama, kuna avalikku transporti enam ei olnud. Sabine kelku kasutati ühe osa pagasi vedamiseks. Saša ootas kuni oma perekonna lahkumiseni kesköö l ainsa Morynisse mineva rongiga, kus nad leiavad peavarju Ella ja tema mehe Hamilkari juures, kes oli arst. Moryn tundus olevat suhteliselt ohutu koht, kuna oli rahulik küla kaugel peateedest, umbes 30 km Oderi jõe paremast kaldast. Keegi ei uskunud, et venelased jõuavad nii kaugele Reichi. Kaheks kuuks jäid Saša ja pere ilma teadeteta üksteise kohta. Pärast rongi lahkumist läks Saša tagasi tühja korterisse, et veeta ülejäänud öö seal. Viimast korda heitis ta pilgu mööblile ja kõikidele tuttavatele asjadele, mille kohta ta oli kindel, et ei näe neid enam kunagi.

23. jaanuari 1945 varahommikul läks Saša *Generalkommando Posen*'isse. Koht oli suures segaduses. Kõik olid ametis varustuse pakkimisega ja dokumentide põletamisega. Kellelgi polnud aega Sašale tähelepanu pöörata. Lõpuks sai ta lõuna paiku käsu minna Łubowosse, linna, mis asus 40 km kirdes Poznanist. Tema ülesandeks sai kokku koguda kõik

sinna saabuvad taganevad sõdurid ja panna nad kohta kindlustama. Kuna mingit sõidukit polnud, siis pidi ta ootma hilise õhtupoolikuni, kui ta sai auto, mille välisandarmeeria oli rekvireerinud. Ta lahkus Poznanist koos autojuhiga pärast öö tulekut. Kaks kilomeetrit enne Łubowot nägi Saša tankiroomikute jälgi lumel ristumas teega. Ta tuli autost välja, et uurida kohta ja saada mingit informatsiooni. Varsti pärast seda tuli metsast välja mitu haavatud sõdurit. Need olid Poola Sõjaakadeemia kadetid, kes olid jooksu pannud Łubowo laatsaretist. Oli kuulda olnud kuulipildujate ja tankikahurite tulistamist. Varsti tulistamine lõppes ja majad lahvatasid põlema. Siis kohtas Saša Łubowo komandöri autojuhti, kes teatas talle, et tema ülemus oli käskinud oma vägedel taganeda öösel Poznanisse. Venelased olid okupeerinud Łubowo. Lõpuks otsustas Saša pöörduda tagasi Poznanisse ja võttis ühe haavatud sõduri oma autos kaasa.

Jälle otsimas uut suunamist

Poznani *Generalkommando's* nad juba teadsid, et Łubowo oli vallutatud venelaste poolt ja nad olid üllatunud nähes jälle Sašat elusana. Ta liitus teiste ohvitseridega, kes samuti ootasid uut suunamist. Vara järgmisel hommikul sai ta käsu minna Kreuzburgi Sileesias (praegu Kluczbork, Poola). Tal tuli läbi teha kurnav reis paljude rongivahetustega, enne kui ta poolnälginuna sihtkohta jõudis. Kohta käsutav kindral puudus ja tema staabiülemal polnud mingit suunamist Sašale. Ta ootas kindrali tagasipöördumist koos teiste samas olukorras olevate ohvitseridega. Kindral tuli hilja ja kinnitas Sašale, et tal pole Sašat vaja. Ta soovitas Sašal minna tagasi Poznanisse, mida ta ka tegi sanitaarrongis veel suuremate raskustega kui sinnateel. Poznanis taipas Saša, et *Generalkommando Posen* on kadunud. Ta läks mõneks tunniks puhkama perekonna korterisse, mis oli veel puutumata. Poznan oli nüüd surnud linn, kuna tsiviilelanikkond oli evakueerunud enne oodatud nõukogude pealetungi. Poed olid suletud ja trammid ei liikunud.

Järgmisel hommikul asus Saša otsima põgenenud *Generalkommando't*, mis mõningate allikate kohaselt oli läinud Frankfurti Oderil. Ta sai rongile, mis koosnes Luftwaffe kraami vedavatest lahtistest vagunitest. Jõudnud sihtkohta, ei leidnud ta *Generalkommando't,* mis oli liikunud kaugemale "*Regenwurmlager'i*" nime kandvasse õppelaagrisse. Nii läks Saša Frankfurt Oderil *Auffangsstab'i*[9], selleks et saada luba jätkata oma reisi ja saada natuke toitu. Lõpuks saadeti ta alguses Fürstenwaldesse Spree jõel Berliini lähedal, siis Hamburgi, kus ta sai kümme päeva puhata oma rasketest matkadest, süüa sooja toitu ja voodis magada, kuna ta

[9] Auffangsstab : Mahajäänute kinnipüüdmise üksus, mille ülesandeks oli kokku koguda ja reorganiseerida taganevaid vägesid.

oli majutatud äärelinna barakkidesse. Iga päev sõitis ta kesklinna, et meenutada *Generalkommando Hamburg'ile* oma olemasolu. Tal oli võimalus näha õhurünnakutest põhjustatud suuri purustusi ja koges ise paari väga rasket õhurünnakut.

1945.a. veebruari esimestel päevadel nimetati Saša Aurichis, Ida-Friisimaal paikneva Weser-Emsi luurestaabi komandöriks. Tema ülesanne oli üle vaadata ja ehitada kaitsepositsioone kanalite ääres ja rannikul. See oli jälle tühi töö, sest jõuti ehitada vaid mõned positsioonide sektsioonid, kuna liitlased lähenesid Hollandist ja lõunast.

Suunamine Aurichi

Aurichis sai Saša midagi kindlama residentsi taolist ja sai lõpuks uurida oma perekonna saatust. Ta teadis, et Moryn, olles vastamisi edasiliikuvate nõukogude vägedega, tuli evakueerida ja ta oletas, et ta pere leidis peavarju Eisenachis, Tüüringis elava pastorist venna Caroluse juures. Ta saatis telegrammi vennale ja sai teada, et pere ei olnud Caroluse juures. Lõpuks sai ta 1945.a. märtsi keskel kirja Elenalt, kes ütles, et kogu pere, kaasa arvatud Moryni sugulased ja ta teine õde Meta oma tütrega on Rathenowis, umbes 60 km Berliinist läänes. Elenal oli õnnestunud leida ta *Generalkommando Poseni* kaudu, kes oli õnnekombel taganenud Rathenowisse. Olukord rindel laskis ette näha, et venelased okupeerivad varsti Rathenowi. Seega Saša püüdis lasta oma perel tulla Aurichi, mis tõenäoliselt langeb inglaste kätte. Ta sai vajaliku loa kohalikust parteiorganisatsioonist, kui ta oli leidnud väikese kahetoalise korteri oma viiest liikmest koosnevale perekonnale. Neil poleks kuigi palju eluruumi, kuid nad oleksid õnnelikud Punaarmee käest pääsemise üle. Saša organiseeris neile reisi peatusega Breemenis. Ühel ööl nad saabusid pärast kesköödd.

Aurichis alustasid nad väikest rahulikku elu. Selles põllumajanduspiirkonnas polnud mingit toiduprobleemi. Nad nägid ja kuulsid oma peade kohal pommilennukite eskadrille lendamas itta Hamburgi või Berliini suunas.

1945.a. aprilli alguses lõpetati Saša luuretöö ja tema staap kavatseti üle viia Schleswig-Holsteini. Kuid Saša ei tahtnud lahkuda Aurichist, kus ta perekond oli ennast sisse seadnud. Mõned paigad Aurichi ümbruses olid juba inglaste poolt okupeeritud. Et säästa oma peret arvatava inglaste rünnaku eest, leidis Saša neile varjupaiga Pfalzdorfis, väikeses rahulikus külas 8 km kaugusel Aurichist. Siis läks ta end esitlema Ida-Friisimaa laevastiku komandörile. Maajõudude puudumisel asendas Wehrmacht'i Kriegsmarine. Admiral võttis Saša väga sõbralikult vastu ja nimetas ta kohe laevastiku kindlustusi ehitava rügemendi komandöriks Emden-Westis. Kriegsmarine sõjalaevad ei julgenud enam merele minna, sest vastasel korral

oleksid inglased nad otsekohe hävitanud. Ida-Friisimaa oli Hitler nimetanud “kindluseks” ja laevastik oli ainsana kindlustamas selle kaitsmist.

Saša lahkus Aurichist, kuna ta rügement suunati ranniku kaitsmisele. Briti katset maabuda polnud. Midagi ei juhtunud, kui välja arvata mõned langevad pommid ja rasked kahurimürsud, mis tulistati Hollandist.

Siis tuli kapitulatsioonipäev 8. mail 1945. Britid okupeerisid Aurichi ja kõik tähtsamad kohad, nagu laevastiku kindlused Emdenis ja Wilhelmshavenis. Saksa väed pidi ära andma oma relvad rügemendi peakorteris, mis säilitas omaenda valve. Kõik olid sunnitud olema barakkides. Ilma igasuguste uudisteta Elenalt, kuulis Saša Aurichist tulevalt sõdurilt, et kõik linnast põgenenud inimesed olid linna tagasi pöördunud. Saša oletas, et Elena tegi sedasama, et mitte kaotada nende korterit

Vang endises Esterwegeni kontsentratsioonilaagris

Kolmandal juunil 1945.a. arreteerisid Briti sõdurid Saša ja viisid ta Aurichi laagrisse. Nad sõitsid läbi Turuplatsi, kus Elena elas. Saša nägi ta avatud akent neljandal korrusel, kuid teda ei lubatud head aega öelda või saata talle teate. Koos Luftwaffe ohvitseridega viidi ta lossi, kus piirkonda käsutav Briti kindral oli teinud oma korteri. Viimane deklareeris neile napisõnaliselt, kuid heas saksa keeles, et nad pole ohvitserid, vaid sõjakurjategijad ja neid koheldakse vastavalt. Mõned saksa kindralid proovisid vastu vaielda rahvusvahelise õiguse alusel, kuid Briti kindral katkestas neid karmilt, öeldes, et neil pole midagi nõuda, kuna Saksamaa kapituleerus tingimusteta. Seepeale lahkus ta ruumist.

Samal pärastlõunal Saša ja tema õnnetuskaaslased viidi laagrisse, mis asus Papenburgi ja Meppeni vahel, umbes 100 km Aurichist, keset turbasoode piirkonda. See oli endine Esterwegeni kontsentratsioonilaager, kuhu oli suunatud teiste hulgas ka Poola ja Tšehhi küüditatuid, keda sunniti töötama turbasoodes. Laagrit ümbritses okastraat ja külgedelt oli ta piiratud vahitornidega. Sissepääsuvärava kohal oli natside loosung “*Arbeit macht frei*” veel näha.

Vangid juhatati räpasesse hooletusse jäetud, akende ja usteta barakki. Põrandalauad olid põrandalt välja rebitud. Seal olid ilma põhjata raudvoodid ja ilma igasuguse voodivarustuseta. Olid ka lauad, pingid ja ennekõike palju rotte. Barakk oli teistest barakkidest okastraadiga eraldatud. Esimese öö magasid vangid otse põrandal ja ei saanud midagi süüa. Hiljem anti neile lauad voodipõhjadeks, kuid mitte midagi muud. Toit oli kohutav: hommikul 200 gr sõdurileiba ja tee, lõunaks läbipaistev aedviljasupp seakontidega ja kartulid koorte kujul, ja õhtuks mitte midagi.

Igaüks pidi täitma lõputuid ankeete oma karjääri kohta, mis ametiposte tal oli olnud, viibimised välismaal ja suhted natsipartei liikmetega. Saša täitis hoolsalt oma ankeeti, jätmata midagi välja, isegi mitte oma endisi suhteid Briti, Prantsuse ja Ameerika luureteenistustega. Siis kutsuti neid ükshaaval ülekuulamisele. Saša jaoks läksid asjad ladusalt, kuid tema ülekuulaja ei tahtnud uskuda, et ta ei kuulunud kunagi natsiparteisse ega omanud suhteid selle liikmetega. Briti ohvitser ei saanud aru, miks Saša tuli Saksamaale, sest tema arvates ei teinud venelased midagi paha neile, kes polnud süüdi.

Üleviimine Oldenburgi laagrisse

Varsti pärast ülekuulamisi 1945.a. juulis viidi Saša üle koos oma kolme "sõjaroimarist" kaaslasega tavalisse sõjavangide laagrisse Oldenburgi põhjaosas, umbes 35 km lõunasse Wilhelmshavenist. Laagri värava ees pidid nad ette näitama kogu oma vähese omandi rangeks inspektsiooniks. Mõned asjad konfiskeeriti, nagu kellad, väärtasjad, märkmikud, kaasa arvatud nende hinnalised rotilõksud, mis nad olid teinud Esterwegenis. Uues laagris anti vangidele voodid õlekottidega, kuid ka lutikad ja kirbud. Toit oli palju parem kui Esterwegenis, tänu talupoegadelt saadud produktidele vahetusena sõdurite abi eest.

Tema saabumise järgmisel päeval kutsuti Saša komandöri kontorisse, kus teda võttis vastu kaunis vana Smithi nimeline Briti kapten, kes kuulas ta üle laitmatus vene keeles. Ta küsis, miks ta võitles omaenda isamaa vastu. Saša selgitas talle rahulikult, et ta sündis tsaari alluvana, et teda treeniti kui Vene keiserliku armee ohvitseri, et ta pole kunagi olnud nõukogude kodanik ja et ta on võidelnud ja töötanud bolševismi vastu alates 1917. aastast. Saša rääkis talle oma perioodist vürst Lieveni vabakorpuses ja valges armees ja täpsustas, et ta loobus vene kodakonsusest, et saada lätlaseks. Siis rahvusvahelise lepingu alusel[10] sai temast Saksamaa alam ja ta astus Wehrmacht'i. Ta kinnitas, et Venemaa pole tema isamaa ja ta nõudis, et teda käsitletaks kui Saksamaa kodanikku ja Wehrmacht'i ohvitseri. Kogu Saša deklaratsiooni tõlkis kapten Smith inglise keelde ja dikteeris selle sõdurile, kes tippis selle ümber kirjutusmasinal.

Hiljem oli Sašal veel kaks intevjuud kapten Smithiga ning kolmanda ja viimase ajal ütles Smith talle, et nõukogudelased on nõudnud tema väljaandmist kui sõjakurjategijat. Nad pidasid sõjakurjategijateks ja otsisid taga kõiki ametnikke, kes olid osalenud nõukogude territooriumi okupeerimises, kaasa arvatud kogu välikomandantuuride personali. Nad olid

---

[10] Rahvusvaheline leping : Hitler-Stalini pakt 23. augustist 1939 ja selle salajane protokoll, mis andis Balti rigid ja nende elanikud Nõukogude Liidule tingimusel, et kõik saksa päritolu elanikud peavad tagasi pöörduma Reichi.

ilmselt saanud Saša nime vange üle kuulates. Nõukogude taotlus lükati tagasi puhtalt formaalsel põhjusel – selle esitamise tähtaeg oli lõppenud. Saša sai teada, et paljud tema kolleegid välikomandantuuridest Venemaal, nende hulgas tema eelkäija Strugis, hukati avalikult Riia esplanaadil 1946.a. veebruaris.

Vahepealne periood: Cuxhaveni ja Munsteri laagrid

1945.a. juuli lõpuks viidi Saša ilma oma kolme kaaslaseta üle interneerimislaagrisse Cuxhavenist lõunas. Interneeritud majutati erakorteritesse ja nad võisid liikuda vabalt hiiglasuurel alal. Neid ei kontrollitud ja nad võisid saada ja saata kirju. Saša sai lõpuks kirjutada Elenale, kes tuli talle külla. Toit oli palju parem kui enne. Saša võttis ette pikki jalutuskäike ja käis kaks korda Cuxhavenis, umbes 10 km eemal. Kuid ta ei saanud kaua nautida suve võlusid, sest augusti lõpus viidi kõik kindralid ja kolonelid üle Munsteri laagrisse, mis oli endine Saksa õppelaager 60 km Hamburgist lõunas, kus nad pandi jälle luku taha.

Nad said jälle sama armetut toitu kui Esterwegeniski. Neid majutati sõdurite barakkidesse, 2- kuni 4-mehelistesse ruumidesse. Niikaua kui ilm oli soe, polnud viga. Aga septembri lõpus hakkasid vangid nendes õhukeste seintega barakkides külmetama. Algsed valatud rauast ahjud olid varastatud, kuid ohvitseridel olid mini-ahjud, mis olid ehitatud leidlike sõdurite poolt taaskasutatud tellistest. Nad langetasid laagri vanu mände, et saada küttematerjali.

Ühel päeval teatati vangidele, et liitlaste kontrollkomisjon tühistab kõikide sõja ajal Hitleri poolt antud kodakondsused ja et kõik asjassepuutuvad isikud peavad ennast üles andma. Kartes väljaandmist Nõukogude Liidule otsustas Saša, et ta ei lähe ennast üles andma. Palju hiljem pärast seda teadet sai Saša teada, et liitlaste kontrollkomisjon tühistas oma regulatsiooni, kuna nad said aru, et isikud, kes jäävad Saksamaa kodakondsusest ilma, muutuvad automaatselt ümberasustatud kodanikeks, kelle ülalpidamise eest peavad maksma liitlased.

Vangid kannatasid oma sunnitud jõudeelu tõttu: neil polnud raamatuid, ajalehti ega raadiot. Nad mängisid palju kaarte, enamasti bridži. Õnneks ei kestnud see aeg kaua. Kõik vangid evakueeriti, et teha ruumi Poolast väljaaetud sakslastele ja nad viidi suurde laagrisse Ostendi lähedal Belgias. See oli endine Belgia õppelaager, mis sõja ajal muudeti laskemoona ja varustuse depooks.

Vang Ostendi laagris

Laager oli jagatud mitmeks sektsiooniks, mis oli eraldatud kahekordse okastraataiaga. Peale sakslaste olid teised eraldi peetavad vangid Läti leegionist, Eesti ja Leedu vabatahtlikud ja Põhjamaade SS-üksuste liikmed. Need vangid, kes tulid nagu Sašagi Munsteri laagrist, suunati kindralite ja kolonelide laagrisse ja majutati viiekümne kaupa endistesse laskemoona kuuridesse, mis olid ümber nimetatud barakkideks. Need kuurid, enamasti ilma usteta, olid kaetud laineplekiga, jättes avatuks vahed seinte ja katuse vahel, millest puhusid läbi külmad tuuleiilid. Õhuke betoonikiht põrandal oli niiske vee lekkimisest. Oli talv ja temperatuur sees oli sama, mis väljas, seega 0 kraadi.

Pärast seal veedetud kolme nädalat Saša viidi järgmisesse kuuri, kus oli eelmiste asukate valmistatud ahi. Selle kütmiseks said vangid loa langetada puid lähedalasuvas metsas ja nad pidid need puud tirima kohale ning katki saagima, kasutades nende endi vahendeid Briti valvurite range pilgu all. Nad ei saanud oma palka, mida hoidsid oma käes Britid ettekäändel, et katta nende ülalpidamise kulud. Alguses maitses toit väga hästi Munsteri laagri endistele asukatele, kuid pikapeale see osutus väga ebapiisavaks ning kõik nad kannatasid alatoitluse ja terava kaalukaotuse all. Iga päev said nad purgitäie aedviljasuppi, 200 gr sõdurileiba ja 8 gr margariini koos ükskõik kui suure hulga magustamata teega. Igapäevane loendus leidis aset barakkide ees, hoolimata ilmast.

1946.a. märtsi alguses jäi Saša haigeks. Laagri sakslasest arst diagnoosis gripi, kuid ei suutnud nõutada seda, et patsient viidaks laatsaretti, kuna Briti vanemohvitser oli sellele vastu. Saša olukord halvenes tunduvalt kopsupõletiku ja 40-kraadise temperatuuriga, kuni lõpuks lubati teda laatsaretti. Seal siis Saksa arstide heal hoolitsusel ja parema toidu peal ta paranes ja taastas oma jõu üsna kiiresti. Kuid siiski põhjustas kauaks ravimata jäänud gripp talle parema kõrva kurtuse kui järelefekti.

Haiglas oli Sašal võimalus rääkida Läti leegioni haigete liikmetega ja samuti ka Läti meespõetajatega. Nad rääkisid talle sündmustest Läti laagris, kui Britid proovisid anda mitmed Läti ja Eesti ohvitserid Nõukogude armeele üle. Kui nõukogude komando nende vastuvõtmiseks kohale ilmus, siis mitu tuhat lätlast ja eestlast kogunesid massiliselt ja blokeerisid administratsiooni maja sissekäigu, kus üleandmine pidi toimuma. Venelased ei saanud sisse tulla. Mööblitükke, kive ja mullakamakaid visati nende pihta ja neid sõimati. Üldises segaduses keegi tulistas, haavates tõsiselt Läti koloneli. Teine Läti kolonel, keda taheti anda venelastele, lõikas ennast noaga, tekitades sügava haava. Laagrit käsutav Briti kolonel otsustas veresauna ärahoidmiseks Läti ja Eesti ohvitseride üleandmise nõukogude vägedele ära jätta ja saata kaks haavatud Läti koloneli arsti juurde.

Pärast haiglas veedetud kuut nädalat pöördus Saša oma kuuri tagasi, kus temperatuur oli läinud mahedamaks, kuna oli juba aprilli keskpaik. 1946.a. mai keskel kutsuti ta ülekuulamisele. Tema Briti ülekuulaja ees oli fail, mis sisaldas Saša kogu teenistuskäiku. Sellest hoolimata pidi Saša rääkima oma jutu veelkord ja eriti oma sunnitud Lätist eksiilimineku tingimustest. Varsti sai Sašale selgeks, et tema ülekuulaja on veendunud, et ta on venelane. Ilmselt oli tema ainuke eesmärk veenda Sašat minema nõukogude tsooni. Jutuajamine lõppes Saša kategoorilise keeldumisega, milles ta väljendas oma soovi minna oma perekonna juurde Ida-Friisimaal

Vabastamine

1946.a. juuni alguses, enne tema lähenevat vabastamist, viidi Saša üle kasutamata barakkidesse. Pärast sealveedetud nelja päeva sai ta auto peale koos umbes 20 sõduriga, kes pidi repatrieeritama Aurichisse. Nad saabusid sinna 15. juunil 1946. Saša ei olnud saanud informeerida Elenat oma tulekust, kuid Elena oli saanud teada ühelt varem vabastatud ohvitserilt, et Saša vabastatakse ka varsti. Hiljutisest haigusest ja alatoitumusest nõrgenuna, rühkis Saša raskustega trepist üles neljandale korrusele, kus ta korter oli.

Elena elas väga kehvades tingimustes koos ema ja kahe lapsega pisikeses kahetoalises korteris ilma kütte ja gaasita ning elektrit anti vaid pool tundi päevas. Toidu tegemine oli väga raske ja põllumajandusproduktide saamiseks oli vaja kaup-kauba vastu tehinguid talupoegadega. Need nõudsid vastutasuks hinnalisi asju või teeneid. Olles ilma jäänud kõigest, õmbles Elena talupoegadele mõnede produktide eest. Omalt poolt otsis Saša tööd, et olla võimeline toetama oma perekonda. Kuid nädalast nädalasse pakuti talle vaid füüsilist tugevust nõudvaid kvalifitseerimata tööjõu ameteid, mis oli täiesti ebarealistlik temavanuselise nõrga tervisega mehele. Siis tuli tal idee kirjutada oma naiseõe Lydiale, kes oli abielus prantslasega ja elas Lõuna-Prantsusmaal 1930.a. peale. Kirjavahetuse temaga oli sõda katkestanud. Oma kirjas kirjeldas ta Elena ja nende ema elutingimusi. Lydia vastas ja kirjavahetus taastati. Äkitselt 1946.a. novembri lõpul saabus nende juurde ootamatult Félix, Lydia abikaasa. Nende suureks üllatuseks selatas ta, et oli planeerinud viia neid otsekohe Prantsusmaale, kus nad saaksid nautida paremaid elutingimusi, vähemalt mõnda aega.

E P I L O OG

Saša ja ta pere veetsid kaheksa aastat Lõuna-Prantsusmaal. Félix, kes oli insener, õpetas Sašale kiires korras joonestamist ja leidis talle töö ehitusettevõtja joonestajana. See võimaldas

Sašal toetada oma peret korralikult kogu selle aja. 1950. aastate alguses võttis Saša ette vajalikud sammud Göttingeni advokaadi abil, selleks et saada Saksa föderaalvalitsuselt ametliku pensionilejäämise koos tema koloneli auastmele vastava pensioniga. Kohtuasi edenes rahuldavalt, kuni 1954. aasta aprilli alguses Saša ja ta pere otsustasid pöörduda Lõuna-Saksamaale. Kõigepealt pidid nad alluma eelnevatele tingimustele, so kohustuslikule viibimisele ümberasustatud isikute laagris. Tegelikult olid nad kolmes järjestikuses laagris, kus Saša töötas remonditöölisena väga kehva palga eest. 1955.a. mais teatas ministeerium Stuttgardis Sašale ametlikult, et ta tunnistati pensionäriks koos koloneli sündsa pensioniga. 1. juulil 1955.a. lahkus kogu perekond ümberasustatud isikute laagrist ja kolis üürikorterisse kesklinnas. Hiljem ostsid nad linnaäärses piirkonnas aiaga maja. Saša elas oma viimased aastad mugavalt ja rahulikult koos oma perekonnaga. Talle meeldis teha pikki jalutuskäike Schwartzwaldis, nautida häid sööke võluvas kohalikus võõrastemajas ja imetleda suurepäraseid vaateid mägedes. Ta suri 1979. a. augustis 87 aasta vanusena.

Selline oli ühe ausa mehe pikk ja keeruline elu, kel oli ebaõnn sündida Balti alamana sel perioodil, mil ta sattus kahte suurde tema isamaad 20. sajandil tabanud tragöödiasse. Olles järgepanu vene keiserliku armee ohvitser, läti ohvitser ja lõpuks ohvitser Wehrmacht'is, ei lõpetanud ta kunagi oma au ja julgusega võitlust bolševismi ja hiljem kommunismi vastu, alati truult teenides seda üritust, mille ta oli valinud oma nooruses. Tema saatust paistis juhtivat salapärane ettenägelikkus, mis kaitses teda arvukate surmaohtude eest tema tormisel teel. Niikaua kui ta elas ja hingas, hoidis ta oma südamepõhjas sügavat nostalgilist armastust oma kaotatud Balti isamaa vastu.

Kaardid

1. Balti riigid 1939.a.

2. Poola ja Leedu 1939.a.

3. Saksamaa 1939.